

Nulägesrapport

Universell utformning i Sverige

Med fokus på bostad, arbetsliv och utbildning

En rapport från projektet **Rätt från början**.

Projektet drivs av Funktionsrätt Sverige i samverkan med Certec vid Lunds tekniska högskola och med stöd av Arvsfonden.

Text/författare: Mia Ahlgren, Emil Erdtman, Tor Gustafsson

Form/redigering: Tor Gustafsson,
illustration på förstasida: istockphotos

Tryckeri: GETR Produktionsbyrå

ISBN: 978-91-88677-16-7

Utgivningsår: 2020

Copyright: © Funktionsrätt Sverige

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	3
Sammanfattning	5
Utmaningar	5
Möjligheter	6
1. Inledning.....	8
2. Vad är universell utformning?	9
2.1 Definition.....	9
2.2 Funktionsrättskonventionen.....	10
2.3 Begrepp med snarlik innebörd.....	11
2.4 Tillgänglighet genom universell utformning i en europeisk standard	12
2.5 Enkät rapport: Kunskaper om Universell utformning efterfrågas	13
2.6 Universell utformning i policy och styrdokument.....	14
2.7 Universell utformning och hållbar utveckling.....	17
2.8 Universell utformning i upphandling.....	18
3. Samskapande processer för universell utformning	19
3.1 Aktiv involvering - ett krav.....	19
3.2 Att identifiera "icke-användare"	20
3.3 Bo Westerlunds designworkshops	21
3.4 Samskapande i teknikutveckling	22
3.5 Begripsammodellen	23
3.6 Hur är läget inom projektets tre fokusområden?	24
4. Nuläge - Bostäder och byggd miljö.....	26
4.1 Rätt till bostad - för alla.....	26
4.2 Vilka är icke-användarna på bostadsmarknaden?	28
4.3 Universell utformning av bostäder.....	30
4.4 Politiska förutsättningar och debatten kring byggregler	31
4.5 Nya sär lösningar på bostadsmarknaden?	32
5. Nuläge - Arbetsliv och arbetsmarknad	33

5.1 Rätten till arbete.....	33
5.2 Vilka är icke-användarna i arbetslivet?.....	35
5.3 Universell utformning av arbetsplatser (UUA)	37
5.4 Kan kommunerna skapa fler vägar in i arbetslivet?	39
6. Nuläge – Utbildning	41
6.1 Rätten till en inkluderande utbildning.....	41
6.2 Vilka är icke-användarna inom utbildningsområdet?.....	43
6.3 Universell utformning för lärande, UDL	44
6.4 Universell utformning av skolmiljön	46
6.5 UDL i svensk skola.....	47
6.6 Utmaningar för inkluderingsarbetet på högskolan.....	49
7. Diskussion: Utmaningar och möjligheter	51
7.1 Utmaningar	51
7.2 Möjligheter	53
Källor.....	55

Sammanfattning

Hur är nuläget för universell utformning i Sverige?

Det är en fråga som Funktionsrätt Sveriges projektet Rätt från början diskuterar och ger svar på i den här rapporten.

Rätt från början utgår i rapporten från den definition av universell utformning som finns med i **FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning**, Funktionsrättskonventionen.

En annan utgångspunkt är den europeiska standarden **Tillgänglighet genom universell utformning** – EN 17161 – som har tagits fram på uppdrag av EU-kommissionen. I standarden beskrivs universell utformning som en samskapande designprocess där personer som riskerar att lämnas utanför i samhällsplaneringen ska bli involverade redan från början i allt nytt som tas fram.

I den första delen av rapporten beskrivs den pågående implementeringen av universell utformning inom samhällsstyrningen. Begreppet är en av fyra inriktningar för **den svenska funktionshinderspolitiken**, men det finns även med i statliga forskningssatsningar, i regeringens upphandlingsstrategi och i politiken för gestaltad livsmiljö.

Rapporten lyfter fram **utmaningar** och **möjligheter** för det fortsatta arbetet med att implementera universell utformning i Sverige.

Utmaningar

Bristande kunskaper

- Under hösten 2019 presenterade Rätt från början en enkät rapport om kunskaperna om universell utformning bland aktörer inom projektets tre fokusområden – **bostad, arbetsliv** och **utbildning**.
- Undersökningen visar att det endast är ett fåtal organisationer som känner till och använder begreppet universell utformning.
- Samtidigt tar ett flertal enkätsvar upp inkluderande arbetssätt som har likheter med universell utformning, även om de svarande inte använder (och kanske inte känner till) själva begreppet.
- Resultaten tyder också på att begreppet fått större spridning bland rättighetsbärare än hos skyldighetsbärarna (kommuner, regioner och

statens myndigheter). Det här är bekymmersamt, eftersom det är skyldighetsbärarna som ska se till att konventionen genomförs.

- De öppna svaren tyder också på att många saknar kunskap om vad som skiljer universell utformning från begrepp som "tillgänglighet" eller "anpassning".

Segregerande lösningar

- Inom projektets tre fokusområden – bostad, arbetsliv och utbildning – beskriver Rätt från början en **utveckling mot ökad segregation**, vilket innebär personer med funktionsnedsättning och andra grupper i samhället har svårt att hitta en bostad, ett arbete eller en utbildningsmiljö som fungerar tillsammans med andra. Fortfarande är **särlösningar** vanliga, där personer med funktionsnedsättning hänvisas till särskilda lösningar vid sidan av ordinarie samhällslösningar.
- Den här utvecklingen **står i skarp kontrast till kravet på universell utformning**, som innebär att alla människor ska kunna inkluderas inom "mainstream-lösningarna" – inom den reguljära bostadsmarknaden, den vanliga arbetsmarknaden och det ordinarie utbildningssystemet. Tanken är att göra rätt från början så att behovet av stigmatiserande särlösningar minskar.

Möjligheter

Det finns ett intresse hos kommunerna

- Universell utformning **börjar implementeras** inom flera politikområden. Projektet har också konstaterat att **det finns ett intresse i kommunerna och hos andra nyckelaktörer** – både för begreppet universell utformning och för inkluderande arbetsprocesser.
- Projektets enkätundersökning besvarades av merparten av landets kommuner och i enkätsvaren lyfte kommunerna fram ett flertal **inkluderande arbetsprocesser** från verksamheter runtom i landet.
- Rätt från början ser **kommunerna som nyckelaktörer** i arbetet för universell utformning. Eftersom kommunerna tillsammans är Sveriges största arbetsgivare – och i mindre kommuner den största arbetsgivaren lokalt – borde universell utformning tillämpas i kommunernas arbetslivsverksamhet – vare sig det gäller att anställa eller genomföra stödinsatser som ska leda till anställning. Kommunerna är även en viktig

aktör för att säkra allas rätt till fungerande bostad och utbildning.

Ett nytt verktyg

- I mars 2019 fastställdes **den nya europastandarden** "Universell utformning - Tillgänglighet genom universell utformning inom produkter, varor och tjänster - utvidgar spektrumet av användare". Standarden heter EN 17161.
- Den här standarden kan användas som ett verktyg för alla organisationer - både privata och offentliga - som vill beakta den mänskliga mångfalden i design- och utvecklingsprocesser. Standarden kan exempelvis användas för att leva upp till mottot i Agenda 2030 att "**Ingen ska lämnas utanför**".
- Standardens utgångspunkt är att **alla användare ska göras delaktiga i utvecklingsprocesser** så tidigt som möjligt - och genom hela användningskedjan. Då är det också viktigt att arbeta **intersektionellt** - alla användare som riskerar att exkluderas ska identifieras och bli involverade, oavsett om det handlar om personer med funktionsnedsättning eller andra användargrupper.

Rätt från början betonar i slutet av rapporten att samhället blir mer inkluderande - och därmed fungerar bättre för alla människor - om vi redan från början utgår från den mänskliga mångfalden i alla design- och utvecklingsprocesser. Universell utformning gäller alla människor och allt nytt som skapas i samhället.

Universell utformning kan vara kittet som håller samman de mänskliga olikheterna till en bärande helhet.

1 Inledning

Med den här rapporten vill projektet Rätt från början beskriva nuläget för arbetet med universell utformning i Sverige. Rätt från början startade i januari 2019 och drivs av Funktionsrätt Sverige med stöd av Arvsfonden.

Funktionsrätt Sverige är en paraplyorganisation som har 44 medlemsorganisationer från funktionsrättsrörelsen. Visionen är ett samhälle för alla, där alla människor är delaktiga på lika villkor oavsett funktionsförmåga.¹ Ett samhälle som respekterar allas mänskliga rättigheter och tillvaratar människors olikheter.

Vårt intressepolitiska arbete grundar sig på mänskliga rättigheter som de definieras i funktionsrättskonventionen. En annan utgångspunkt är universell utformning – en inkluderande samhällsplanering som utgår från människors olikheter.

Samarbetspartners i projektet Rätt från början är Certec, SSR Akademikerförbundet och Ikano bostad. Projektet fokuserar särskilt på tre politikområden som ständigt är aktuella i samhällsdebatten – bostad, arbetsliv och utbildning.

Under det första projektåret har projektet sökt svar på följande frågor om nuläget för universell utformning i Sverige:

1. Hur är kunskapsläget när det gäller universell utformning och hur har begreppet implementerats inom olika samhällsområden?
2. Hur kan människor, som annars riskerar att lämnas utanför, bli aktivt involverade i att ta fram lösningar som leder till nytta för fler?
3. Vilka grupper saknar idag tillträde till bostad, arbetsliv och utbildning – vad beror det på?

Den första frågan tas upp i rapportens första del, som handlar om begreppet Universell utformning och hur det används i policyer och styrdokument. Den andra delen av rapporten kommer in på fråga 2) ovan, som behandlar Funktionsrättskonventionens krav på aktiv involvering och metoder för samskapande med användare i innovationsprocesser. Den tredje delen av rapporten fokuserar på fråga 3) och på våra tre fokusområden. Det handlar bland annat om vår bild av vilka användargrupper som riskerar att utestängas

¹ Se <https://funktionsratt.se/vara-fragor/>

från de nya lösningar som tas fram. Vi kommer också in på hinder för olika grupper att få tillträde.

I rapporten beskriver vi universell utformning utifrån konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och den europeiska standarden Tillgänglighet genom universell utformning som tagits fram på uppdrag av EU-kommissionen.² Den utgår från en samskapande designprocess där personer som riskerar att lämnas utanför i samhällsplaneringen ska bli involverade redan från början i allt nytt som tas fram.

Vi har ställt frågor om universell utformning, inventerat vilka initiativ som tagits och vilka processer som pågår för att få igång samskapande kring universell utformning inom olika samhällsområden. Vi lyfter också fram några kritiska områden som experter och representanter från funktionsrättsrörelsen har tagit upp när det gäller det fortsatta arbetet för universell utformning.

Rapporten bygger på intervjuer och enkäter vi skickat ut till nyckelaktörer inom offentlig, ideell och privat sektor under 2019 – men även på research, reflektioner och synpunkter som uttryckts i seminarier och workshoppar som projektet arrangerat eller deltagit i.

2 Vad är universell utformning?

2.1 Definition

Universell utformning handlar om att göra rätt från början, att redan från start involvera dem som tidigare inte kommit till tals i olika utvecklingsprojekt. Det gäller inte bara personer med funktionsnedsättning, utan även andra som kan riskera att utestängas. Vi ser Universell utformning som ett processtänk där användarnas – och icke-användarnas – upplevelse står i centrum. Med universell utformning kan fler inkluderas – och ingen lämnas utanför.³

Funktionsrätt Sverige har varit engagerade i att förstå och sprida universell utformning i samhället sedan 2013. Det året beslutade Funktionsrätt

² SS-EN 17161:2019, Svenska Institutet för Standarder, SIS, <https://www.sis.se/produkter/terminologi-och-dokumentation/allmanna-regler/ss-en-1716120192/>

³ Det här processorienterade synsättet på Universell utformning presenteras bland annat i standarden SS-EN 17161:2019 Tillgänglighet genom universell utformning, Svenska institutet för standarder (SIS), 2019

Sveriges kongress att i sitt idéprogram främja utvecklingen av universell utformning i samhället.

”Handikappförbundens gemensamma påverkansarbete måste inriktas på behovet av både ett starkt diskrimineringskydd för individen, men också av universell utformning av samhällsutvecklingen, för att alla medborgare ska kunna få sina mänskliga rättigheter tillgodosedda.”⁴

Samma år kom strategirapporten ”Vägen mot ett universellt utformat samhälle” (2013) där det ställs krav på en parlamentarisk kommitté för att utveckla en tvärssektoriell handlingsplan som antas av riksdagen.⁵ Krav på universell utformning och ett tillgängligt samhälle ska ställas i samband med all verksamhet som finansieras med offentliga skattemedel. Arbetet ska följas upp och utvärderas.

2.2 Funktionsrättskonventionen

I takt med att länder antagit FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning har begreppet **universell utformning** börjat spridas allt mer.

I oktober 2019 hade 180 länder ratificerat **Funktionsrättskonventionen**, däribland Sverige och EU.⁶ Det innebär att EU och Sveriges regering, kommuner och landsting ska se till att rättigheterna införs. I konventionens andra artikel definieras universell utformning så här:

”[S]ådan utformning av produkter, miljöer, program och tjänster att de ska kunna användas av alla i största möjliga utsträckning utan behov av anpassning eller specialutformning.

Universell utformning ska inte utesluta hjälpmedel för enskilda grupper av personer med funktionsnedsättning där så behövs.”⁷

⁴ Mia Ahlgren & Annika Nyström Karlsson, Handikappförbunden, 2013, <http://funktionsratt.se/wp-content/uploads/2017/02/UniversellRapport.pdf>, s 17

⁵ Ibid

⁶ Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, 2008, <https://www.regeringen.se/globalassets/regeringen/dokument/socialdepartementet/funktionshinder/konvention-om-rattigheter-for-personer-med-funktionshinder-a4-webboptimerad.pdf>

⁷ Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, 2008, s 7. Den svenska översättningen använder begreppet ”universellt utformat” medan vi väljer att översätta ”universal

I en allmän kommentar om tillgänglighet betonar FN att universell utformning alltid bör gälla vid skapandet av nya byggnader, miljöer eller tjänster som vänder sig till allmänheten.⁸

Universell utformning gäller allt nytt som skapas, men samhället ska också fortsätta arbetet med att ta bort de hinder för tillgänglighet **som redan har uppstått** i samhället. Staten ska också anta standarder för tillgänglighet och sprida de tillgänglighetsstandarder som tagits fram.

Funktionsrättskonventionen ger också individen ett **skydd mot diskriminering** och rätt till skälig anpassning för personer i enskilda situationer. Universell utformning gäller alla, inklusive personer med funktionsnedsättning.

2.3 Begrepp med snarlik innebörd

Begreppet universell utformning tolkas på olika sätt. Parallellt med Universell utformning förekommer ett antal begrepp med snarlik innebörd - exempelvis **Inkluderande design** och **Design för alla**. Dessa begrepp har utvecklats parallellt av olika intressenter som arbetar för att uppnå hög grad av tillgänglighet.

Begreppet Universell utformning kopplas ofta samman med **de sju principer för Universell utformning** som utvecklades av bland annat den amerikanske arkitekten Ronald Mace på 1990-talet. Principerna säger att den universellt utformade produkten eller tjänsten ska vara likvärdig och flexibel för användaren. Den ska också vara enkel och intuitiv och det ska inte vara farligt att göra misstag vid användningen. Dessutom ska den vara utformad så att den kräver låg fysisk ansträngning och är åtkomlig för alla användare.

Principerna bygger på den kunskap som var tillgänglig när de formulerades i mitten av 1990-talet och de används ibland fortfarande för att identifiera problem och hitta lösningar. I första hand för principerna tankarna till egenskaper hos **färdiga** produkter och offentliga miljöer, men de har även använts för att vägleda **utformningsprocessen** och utbilda

design" till "universell utformning".

⁸ Allmän kommentar nr 2 om artikel 9 Tillgänglighet, sv övers, 2016, <http://www.mfd.se/globalassets/dokument/publikationer/rapporter/2016/2016-16-allman-kommentar-nr-2-2014-om-artikel-9-tillganglighet.pdf>

designers och användare om grundläggande kännetecken för tillgängliga produkter och miljöer.⁹

Inom EU och i Norden har istället begreppet **Design för alla** använts, medan Storbritannien, Australien och Kanada föredragit att använda begreppet **Inkluderande design**.

Beskrivningen av universell utformning i Funktionsrättskonventionen – med fokus på processer – ligger på många sätt nära de tre dimensioner för inkluderande design som utvecklats av den kanadensiska forskaren Jutta Treviranus – att uppmärksamma mångfalden och det unika, att använda en inkluderande process och inkluderande verktyg och att vara medveten om mer långtgående effekter av designen.¹⁰ Det handlar då om att skapa **tillsammans med** människor som tidigare exkluderats – inte **för** människor – och ta tillvara deras kunskaper.

Det här sättet att se på universell utformning – som en samskapande innovationsprocess där ingen potentiell användare får exkluderas – ger ett väsentligt stöd till arbetet med att förverkliga Funktionsrättskonventionen. I Funktionsrättskonventionen ligger fokus på att koppla universell utformning till allt nytt som tas fram, där vi saknar standarder och där vi kan bidra till innovationer. Med en process för universell utformning minskar exempelvis riskerna för att nya teknologier – till exempel artificiell intelligens – leder till ökad utestängning.¹¹

2.4 Tillgänglighet genom universell utformning i en europeisk standard

För att skapa en gemensam plattform för förståelsen av universell utformning på det sätt vi beskrivit i slutet av det förra avsnittet – som en process för att uppnå tillgänglighet – har projektet beslutat att använda sig av den europeiska standarden **“Universell utformning – Tillgänglighet**

⁹ Story, M. F., Mueller, J. L., & Mace, R. L. (1998. P.41). The Universal Design File: Designing for People of All Ages and Abilities. Revised Edition.

¹⁰ Se t ex <https://idrc.ocadu.ca/about-the-idrc/49-resources/online-resources/articles-and-papers/443-whatisinclusivedesign>, och <https://handbook.floeproject.org/TheThreeDimensionsPartOne.html>

¹¹ Risker och möjligheter med artificiell intelligens har presenterats av den kanadensiska forskaren Jutta Treviranus, bland annat i ett seminarium i samband med Offentliga rummet 2019, <https://funktionsratt.se/vara-fragor/ett-samhalle-for-alla/1148-2/artificiell-intelligens/ai/>

genom universell utformning inom produkter, varor och tjänster – utvidgar spektrumet av användare”¹².

Standarden heter SS-EN 17161 och togs fram på uppdrag (mandat) av EU-kommissionen. Den fastställdes i mars 2019 och presenterades i svensk översättning i juni 2019.

Standarden är ett verktyg för alla organisationer och intressenter – offentliga, privata och ideella – och syftar till att beakta variationen av mänsklig mångfald i design och utveckling. Därmed bidrar organisationerna till de globala målen för hållbarhet i **Agenda 2030** och tillämpning av begreppen i Funktionsrättskonventionen.¹³

Den här standarden sätter fokus på "icke-användaren", genom att först identifiera användare med stora behov och involvera dem så tidigt som möjligt i designprocessen för att hitta lösningar som fungerar för så många människor som möjligt.

Hela organisationen antar tillgänglighet genom universell utformning från ledning och ut i hela organisationen. Organisationen behöver identifiera vilka som inte kan använda produkter eller tjänster, och involvera de potentiella användarna i hela utvecklingsprocessen. Genom att utgå från den mänskliga mångfalden vidgas spektrumet av användare så att fler kan få tillgång till, förstå och använda det som erbjuds eller produceras av organisationen.

2.5 Enkät rapport: Kunskaper om Universell utformning efterfrågas

Universell utformning har blivit en del i samhällsstyrningen inom flera områden. Men det saknas fortfarande kunskap om – och sätt att arbeta med – universell utformning hos många av landets offentliga aktörer, trots att de ska se till att universell utformning tillämpas när nya produkter, tjänster och miljöer utformas.

Det visar en enkätundersökning som projektet Rätt från början gjorde hösten 2019. Undersökningen pekar också på att aktörer inom både offentlig och privat sektor har börjat bekanta sig med begreppet och dess inkluderande arbetssätt.

¹² <https://www.sis.se/standarder/kpenstandard/forkopta-standarder/pts/>

¹³ Agenda 2030 för en hållbar utveckling antogs av FN i september 2015. Läs mer här: <https://agenda2030delegationen.se/agenda-2030/om-agendan/>

Resultaten av enkätundersökningen är inte statistiskt säkerställda och behöver följas upp, men de tyder på att begreppet universell utformning inte har fått någon bred förankring i offentliga och privata organisationer. En majoritet av de som svarade på enkäten efterfrågar mer kunskap om vad universell utformning innebär. De öppna svaren tyder också, enligt rapportförfattaren och juristen **Anna Zoteeva**, på att många saknar kunskap om vad som skiljer universell utformning från begrepp som "tillgänglighet" eller "anpassning". Här är några av slutsatserna som går att dra från Rätt från börjans enkät rapport **Universell utformning i Sverige** .

- En minoritet av de som deltog i undersökningen säger att deras organisationer använder begreppet universell utformning i sin verksamhet (22 procent). Organisationer inom den ideella sektorn använder begreppet betydligt oftare än organisationer inom offentlig sektor.
- Undersökningen tyder på att rättighetsbärarna är mer bekanta med universell utformning än skyldighetsbärarna.

Det är statens myndigheter, kommuner och landsting som ska se till att Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning genomförs. Men vår undersökning visar att offentliga aktörer har lägre kunskap om universell utformning än till exempel intresseorganisationer.

- Kunskapen om universell utformning är högre hos tjänstemän än hos personer i ledande befattning och förtroendevalda, vilket innebär att det behövs särskilda lösningar för att sprida kunskap till de senare grupperna.
- Det som framförallt saknas hos många organisationer är konkreta mekanismer och arbetssätt kring universell utformning. Endast 16 procent av de svarande har begreppet i styrdokument och 38 procent av de svarande försöker inkludera målgrupper som i vanliga fall inte kommer till tals.

2.6 Universell utformning i policy och styrdokument

Hur har universell utformning implementerats inom viktiga samhällsområden?

Det är en av de frågor Rätt från början har sökt svar på under det första projektåret. Enkät rapporten tyder på bristfälliga kunskaper om begreppet. Samtidigt har vi konstaterat att det finns ett intresse för universell utformning, inte minst ute i kommunerna.

Intresset kan bland annat bero på att universell utformning introducerats i politik och samhällsstyrning under de senaste åren. Projektets bedömning

är att begreppet håller på att etableras inom flera områden. Här är några exempel:

- Universell utformning är sedan 2017 en av fyra inriktningar för att nå **målet för den nationella funktionshinderpolitiken** med FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning som utgångspunkt.¹⁴
- Universell utformning finns med i regeringens **politik för gestaltad livsmiljö** sedan 2017.¹⁵
- I **regeringens nationella upphandlingsstrategi** från 2016 nämns universell utformning:

“Det är viktigt att upphandlande myndigheter och enheter i ett tidigt skede av upphandlingsprocessen tillämpar principen om s.k. universell utformning, dvs. tänker strategiskt för att säkerställa att produkter och tjänster kan användas av så många som möjligt och inte på förhand utesluter vissa användare...”¹⁶

- I den aktuella **forskningspropositionen** från 2016 står följande om universell utformning:

“En universell utformning innebär att man utgår från och designar med medvetenhet om den variation som återfinns i befolkningen. Resultatet av att utforma universellt ger därmed en mer ändamålsenlig arbets- och livsmiljö för personer med funktionsnedsättning.”¹⁷

- För åren 2017 - 2026 har Formas cirka 100 miljoner om året för att leda en forskningssatsning om hållbart samhällsbyggande - dvs lösningar för att bygga “ett säkert, tryggt, hållbart och inkluderande samhälle”¹⁸.

¹⁴ <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2017/05/nytt-mal-ska-styra-funktionshinderspolitiken/>

¹⁵ <https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2019/01/politik-for-gestaltad-livsmiljo/>

¹⁶ Nationella upphandlingsstrategin, Regeringskansliet, s 22, <https://www.regeringen.se/49eaf7/globalassets/regeringen/dokument/finansdepartementet/pdf/2016/upphandlingsstrategin/nationella-upphandlingsstrategin.pdf>

¹⁷ 2016/17:50 s 88

¹⁸ <https://formas.se/om-formas/vad-vi-gor/nationella-forskningsprogram/hallbart-samhallsbyggande.html>

I uppdraget från regeringen står att programmet ska "främja universell utformning", men i Formas egen strategiska forskningsagenda framgår inte hur det ska uppfyllas.¹⁹

- Vinnova fick genom regeringens regleringsbrev 2016 ett särskilt uppdrag och cirka 80 miljoner för att åren 2017- 2020 arbeta med "tillgänglighetsdesign". Verksamheter, miljöer och tjänster kan med dessa medel utformas universellt så att de blir tillgängliga och användbara för alla, och "minskar behovet av anpassningar och riktade stödinsatser". I november 2019 lanserade Vinnova den sista utlysningen med tydligare inriktning på universell utformning.²⁰
- I juni 2019 presenterades EN 17161 - en ny europastandard för tillgänglighet genom universell utformning, vid ett seminarium på Svenska institutet för standarder, SIS, i Sverige.
- Agenda 2030 är en handlingsplan som antogs av FN:s medlemsländer 2015. Funktionsrättskonventionens rättigheter är nära kopplade till Agenda 2030. År 2013 lyfte FN:s dåvarande generalsekreterare att tillgänglighet enligt principen universell utformning skulle integreras i målen.²¹
- I SKL:s positionspapper om funktionshinder och delaktighet står att:

"Fysiska och tekniska miljöer för verksamheter som drivs av kommuner, landsting och regioner bör utformas utifrån principen om universell utformning och tillgänglighet."²²

Länsstyrelserna sammanställde 2018 hur Sveriges kommuner och landsting/regioner bedriver sin funktionshinderspolitik. I en intern rapport framkommer att både kommuner och landsting önskar mer kompetensutveckling om bland annat universell utformning, men också att "begreppet upplevs som otydligt och svårt att konkretisera".²³

¹⁹ Forskning för ett integrerat och hållbart samhällsbyggande, Formas, 2018, <https://formas.se/analys-och-resultat/rapporter/2019-05-17-forskning-for-ett-integrerat-och-hallbart-samhallsbyggande.html>

²⁰ <https://www.vinnova.se/e/tillganglighetsdesign-/innovationer-inom-universell-utformning/>

²¹ <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/disability-accessibility-and-sustainable-urban-development.html>

²² Funktionshinder och delaktighet, positionspapper, 2017, s 6, <https://skl.se/integrationsocialomsorg/socialomsorg/funktionshinder/positionspapper.14561.html>

²³ Intern rapport, ej publicerad

2.7 Universell utformning och hållbar utveckling

Universell utformning som process för att inkludera människor som riskerar att utestängas från utbildning, arbete och den byggda miljön passar in i mottot för de globala målen i **Agenda 2030**. Där står att **“Ingen ska lämnas utanför”** och de tre dimensionerna miljömässig, social och ekonomisk av hållbar utveckling används.

Det är **ekonomiskt hållbart** att göra rätt från början, eftersom färre särlosningar sparar miljön och stärker den sociala sammanhållningen i samhället. Men ofta görs bara en koppling till **den sociala dimensionen**. Här är några exempel:

- Regeringens styrutredning för funktionshinderpolitiken (SOU 2019:23) hänvisar till Agenda 2030:s utvecklingsmål 11 om inkluderande städer och bosättningar:

“Ett socialt hållbart samhälle utmärks av att det i största möjliga utsträckning är universellt utformat och därmed tillgängligt och användbart för alla. Ska samhället planeras utifrån att det ska vara socialt hållbart, måste planeringen ske mot bakgrund av att människor är olika i ålder, funktionsförmåga, kön och så vidare. Alla tjänar dessutom på att alla inkluderas eftersom lösningar som är nödvändiga för vissa oftast är till nytta också för andra.”²⁴

- I forskningspropositionen från 2016 finns ett avsnitt om social bostadspolitik och tillgänglighetsdesign, som ska utgå från Agenda 2030, miljö kvalitetsmål och politik för design och arkitektur:

“Väl planerade, gestaltade, projekterade och uppförda byggnader och anläggningar med människan och livscykelekonomin i fokus är en förutsättning för såväl social, miljömässig som ekonomisk hållbarhet och en god livsmiljö.”²⁵

- Ett nordiskt projekt om universell utformning, delaktighet och demokrati är kopplat till ett inkluderande och socialt hållbart samhälle, men är begränsat

²⁴ Styrkraft i funktionshinderspolitiken, SOU 2019:23, s 172

²⁵ Kunskap i samverkan – för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft, Prop 2016/17:50, s 87, <https://www.regeringen.se/4adad0/contentassets/72faaf7629a845af9b30fde1ef6b5067/kunskap-i-samverkan--for-samhallets-utmaningar-och-starkt-konkurrenskraft-prop.-20161750.pdf>

till att involvera syn, hörsel, rörelse och kognition, alltså inte lika brett som i konventionen.²⁶

2.8 Universell utformning i upphandling

Redan innan Funktionsrättskonventionen beslutades av FN:s generalförsamling 2006 hade EU, inspirerade av USA, infört en artikel i upphandlingsdirektiven från 2004 om att krav på tillgänglighet bör ställas "när det är möjligt". EU hade också introducerat begreppet Design för alla, som motsvaras av begreppet universell utformning, vilket senare användes i Funktionsrättskonventionen.

När EU:s upphandlingsdirektiv genomfördes i Sverige uppmärksammades formuleringarna om krav på tillgänglighet.²⁷ 2014 reviderades upphandlingsdirektiven så att kraven på tillgänglighet blev bindande och gäller för allt som ska användas av människor.²⁸ EU har också publicerat ett flertal vägledningar, bland annat om socialt ansvarsfull upphandling.

Flera standarder har tagits fram på uppdrag av EU-kommissionen som kan användas för kravställning i samband med upphandling:

- Standarden **EN 301549** – som handlar om tillgänglighet till IT och används som stöd till webbtillgänglighetsdirektivet.
- Standarden **EN 17161** – som förtydligar hur en organisation ska förstå och integrera tillgänglighet genom universell utformning i sin verksamhet.
- Nu pågår arbetet med att färdigställa en tredje standard. Den handlar om tillgänglighetskrav i byggd miljö.

Tillämpningen av de europeiska kraven på tillgänglighet i upphandling är bristfällig i Sverige. Flera svenska vägledningar nämner inte att tillgänglighetskraven ska användas. Det framgår inte heller i den svenska Lagen om offentlig upphandling, LOU, att kraven på tillgänglighet även omfattar anställda i myndigheterna.

Det är svårt att hitta exempel på upphandlingar där tillgänglighetskrav har ställts, trots att frågan om tillgänglighetskrav ställts av svenska myndigheter sedan slutet av 1990-talet. Det finns exempelvis svenska myndigheter som hävdar att det saknas tillgängliga interna IT-system på

²⁶ <https://nordicwelfare.org/projekt/universell-utformning-delaktighet-och-demokrati/>

²⁷ <https://upphandling24.se/alla-kan-vara-med-i-nya-lou/>

²⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0024&from=EN>

marknaden. En sådan inställning riskerar att diskriminera sökanden med funktionsnedsättning från anställning, eftersom det anses för dyrt att vidta skäliga åtgärder.

Så här kan universell utformning användas i offentlig upphandling:

- Krav kan ställas för att ta reda på behov hos grupper som sällan kommer till tals innan själva upphandlingen startar. Det blir en komplettering av de krav som redan finns i **tillgänglighetsstandarder**.
- Krav kan ställas på att leverantörer ska stämma av tillämpning av **funktionella krav** med möjliga användare.
- Krav på tillgänglighet ska ställas i tekniska specifikationer, men det finns även möjlighet att ställa krav på leverantörer genom att hänvisa till standarden EN17161 genom så kallade tilldelningskriterier. Standarden kan också användas i samband med innovationsupphandling om det saknas tillgängliga produkter och tjänster på marknaden.
- **Ett exempel på användning:** Region Stockholm har inrättat ett råd med representanter från Funktionsrätt Stockholms län för att medverka i en stor upphandlingsprocess som handlar om framtidens vårdinformation. Arbetet beskrivs som ett ömsesidigt lärande och har ännu inte utvärderats.

3. Samskapande processer för universell utformning

3.1 Aktiv involvering – ett krav

Sveriges myndigheter, kommuner och regioner ska nära samråda med och aktivt involvera personer med funktionsnedsättning i alla frågor som berör dem. Det här framgår av Funktionsrättskonventionen, som gäller i Sverige sedan 2009.

Kravet på att bli aktivt involverade i beslutsprocesser gäller både enskilda personer och alla de organisationer som företräder personer med funktionsnedsättning. I en allmän kommentar (nr 7) framhålls att samråd med funktionsrättsorganisationer ska börja i ett tidigt skede och att de ska kunna ge

inspel till slutprodukten i alla beslutande processer – innan lagstiftning, reglering och policyer ska godkännas.²⁹

I den allmänna kommentaren poängteras också att det här är ett grundkrav som bland annat omfattar universell utformning. Det innebär att organisationer som företräder personer med funktionsnedsättning ska vara aktivt involverade i beslutsprocesser som handlar om innovation och utveckling för att säkerställa att det ska bli tillgängliga resultat.

Men det finns stora utmaningar när det gäller att få in perspektiven från de individer som riskerar att exkluderas genom hela innovationsprocessen. Här beskriver vi några av de metoder som kan användas i det här sammanhanget.

3.2 Att identifiera "icke-användare"

Professorn i social innovation Malin Lindberg skriver i "Skapa universella arbetsplatser" att innovationsprocessen inte börjar med utformningen av lösningar, utan med att ringa in den samhällsutmaning det handlar om. Då krävs aktiv involvering av alla användargrupper som kan komma att beröras. Malin Lindberg hänvisar till forskning som visar att det behövs aktiv involvering i innovationsprocessens alla faser:

"Särskilt de människor som vanligen är underrepresenterade eller missgynnade inom området. Ett vanligt misstag är att dessa människor involveras alltför sent i processen, då problemformuleringen och detaljplaneringen redan är fastställda."³⁰

Användare som riskerar att exkluderas vid utvecklingsprocesser kallas ibland för "icke-användare". Dessa tillfrågas inte om utveckling av tjänster, särskilt inte de som har svårt att kommunicera. När designers samlar in användardata brukar de traditionellt formera sig enligt den så kallade 80/20-regeln, som också kallas för **Paretoprincipen**.³¹

På Centret för Inkluderande Design i Toronto arbetar Jutta Treviranus som använder bilden av en exploderande stjärna för att förklara hur data som samlas in formerar sig. Cirka 80 procent av de data som samlas in kommer

²⁹ Allmän kommentar nr. 7 om aktiv involvering, FN, 2018, <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhnsnbHatvuFkZ%2Bt93Y3D%2Baa2pjFYzWLBu0vA%2BBr7QovZhbuyqzjDN0plweYI46WXrJJ6aB3Mx4y%2FspT%2BQrY5K2mKse5zjo%2BfvBDVu%2B42R9iK1p>

³⁰ Lindberg, Malin, Social innovation – nya lösningar för inkludering, i Skapa universella arbetsplatser, Akademikerförbundet SSR, 2019

³¹ <https://sv.wikipedia.org/wiki/Paretoprincipen>

att återfinnas i ett tätt kluster i mitten, på ungefär 20 procent av ytan. Ju längre ut vi kommer i de taggiga kanterna av stjärnformationen, desto mer utspridda blir prickarna som illustrerar användarnas variationer.

Utanför centrum av stjärnan finns 20 procent som sprids ut på 80 procent av ytan. Här finns alltså en mindre del av användarna, men de har relativt stor variation i användarbehov.

Risken finns att dessa användare hamnar utanför om designern fokuserar på användare med liknande behov och struntar i "de svåra 20 procenten". Det här kan också visas med en normalfördelningskurva med en "puckel i mitten". För att hantera de användare som befinner sig i utkanterna – på båda sidorna av puckeln – blir det ofta speciella och segregerande lösningar i efterhand.³²

Det har utvecklats olika arbetssätt för att involvera "icke-användarna" i designprocesser. Här beskriver vi ett par metoder.

3.3 Bo Westerlunds designworkshops

Samskapande processer för att ta fram inkluderande designlösningar är ingen nyhet. Seniorforskaren och industridesignern Bo Westerlund har länge jobbat med designworkshops för att skapa prototyper för det som i framtiden kan utvecklas till produkter som fyller mänskliga behov.

Han har bjudit in människor som i vanliga fall eller tidigare inte använt sig av liknande produkter eller som inte ansetts intressanta att involvera i designprocessen, det vill säga personer som kan betecknas som icke-användare.

Det kan handla om äldre, familjer eller personer med funktionsnedsättningar. Det kan även vara andra intressenter, kanske någon som påverkas av det som produceras för att till exempel en anhörig eller kollega använder den.

En vanlig workshop består av tre grupper med ungefär sju deltagare vardera. Start- och slutdiskussion sker i helgrupp.

1. Deltagarna berättar först om en näraliggande händelse eller situation som betytt något för dem. Nästan alltid är det då problem och hinder som tas upp. Tillsammans diskuterar man möjliga lösningar och brainstormar idéer som

³² Avsnittet är en bearbetning av text av Mia Ahlgren som publicerats på Funktionsrätt Sveriges webbplats under rubriken "AI som inte diskriminerar" <https://funktionsratt.se/sidor-utanfor-menyn/ai-som-inte-diskriminerar/>

har en grund i de verkliga upplevelserna. Alla idéer sätts upp på post-it-lappar och grupperna väljer sedan ett fåtal att gå vidare med.

2. I nästa steg skapas olika scener utifrån en berättelse om en lösning som utgår från de tidigare idéerna. Deltagarna använder egen rekvisita och de färdiga scenarierna filmas.
3. Filmerna visas i helgrupp och diskuteras av alla. Deltagarna diskuterar själva lösningen, men också etiska problem och maktförhållanden.

3.4 Samskapande i teknikutveckling

Det finns ett flertal utmaningar med att involvera tänkta användare i designprocesser. I exemplet ovan involveras icke-användare i processen. En annan utmaning är att göra själva metoderna så universellt utformade som möjligt.

I teknikutveckling är det vanligt att använda skisser för att illustrera tänkta utformningar – post-it-lappar för idéer och öppna diskussioner eller brainstorming (en metod för att skapa idéer). Detta kan bli en utmaning för till exempel personer med synnedbjudning som inte kan få överblicken över alla post-it-lapparna eller se skisserna, personer med språksvårigheter som inte lika snabbt kan delta i så kallad brainstorming och så vidare.

När det gäller utveckling av avancerad teknik kan det dessutom vara en utmaning för de flesta att bidra eftersom det kan vara svårt att föreställa sig vad som är möjligt att realisera på teknisk väg.

Det finns metoder för att göra idégenerering så att den exempelvis involverar fler sinnen. I **Haptimap-projektet** (Universell utformning av platsbaserad information)³³ testades en metod att inkludera fler i framtagandet av idéer genom att använda tre metoder³⁴:

1. Att använda s.k. bodystorming vid idégenerering, genom att diskutera och prova olika GPS-baserade kart-tjänster under en promenad utomhus.
2. Låta deltagarna fyll i en dagbok (på papper eller elektroniskt) om sina resvanor under någon veckas tid.

³³ <http://www.haptimap.org/>

³⁴ http://www.certec.lth.se/fileadmin/certec/haptimap/HaptiMap_d12.pdf, sidan 63

3. Att göra en kreativ design-workshop där fysiskt material användes i stället för papper och penna för att visa på möjligheter och idéer.

En annan metod har prövats i **STARR-projektet** (stödande teknik för att minska risken för en andra stroke)³⁵, också i syfte att låta målgruppen vara med vid tidig idégenerering. Metoden kallas för "magi-workshop" och använder sig av att jämföra teknisk funktionalitet med magi.

Deltagarna behöver inte förstå hur tekniken fungerar, utan kan anta att det är genom "magi". För att göra workshopen än mer inkluderande och kognitivt mer tillgänglig skapades också ett antal kort med föreslagna magiska funktioner och till varje kort fanns det fysiska objekt som deltagarna kunde ta upp och peka på och kombinera.³⁶

3.5 Begripsammodellen

Begripsam är ett företag och en förening som arbetat med att involvera användare med stora behov som medskapande i olika designprocesser. Begripsam har ett tiotal projekt i gång med fokus på att inkludera användare med kognitiva funktionsnedsättningar.

Den 1 mars 2019 startade **DigiKog**³⁷, ett arvsfondsprojekt som drivs av Begripsam och är en fortsättning på arbetet med standarden "General guidelines on cognitive accessibility".³⁸ Skatteverket, Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen är med i projektet, som kommer att arbeta med samskapande processer där användarna är aktivt involverade.

I företagets arbetsmetod – den så kallade **Begripsammodellen** – involveras olika användargrupper aktivt i designprocessen i egenskap av "medforskare". Det här är en form av deltagande aktionsforskning³⁹.

Begripsam genomför användartester på olika nivåer och med olika grupper för att ta fram prototyper och färdiga produkter och tjänster. Här behöver

³⁵ <http://www.certec.lth.se/forskning/starr/>

³⁶ https://lup.lub.lu.se/search/ws/files/71967169/10759_Conjuring_new_tech_camera_ready.pdf

³⁷ <http://www.begripsam.se/arvsfonden-beviljar-foreningen-begripsam-stod-for-projektet-digikog-kognitivt-tillgangliga-digitala-produkter-och-tjanster/>

³⁸ <https://www.iso.org/standard/71711.html>

³⁹ <http://www.begripsam.se/vadvigor/forskning/>

de också identifiera och kartlägga behoven hos de grupper som idag lämnas utanför olika designlösningar.

Företagets vd Stefan Johansson har nyligen doktorerat på arbetet med att involvera människor med funktionsnedsättning i skapandet av digital tillgänglighet. Avhandlingen heter "Design for Participation and Inclusion will Follow".⁴⁰

En av de användargrupper som ofta glöms bort vid design- och utvecklingsprocesser är personer med afasi. 1 till 2 procent i befolkningen har grav språkstörning. Det innebär en väsentligt lägre språklig förmåga än andra, vilket kräver särskilt stöd och anpassningar i skola och utbildning:

Personer med grav språkstörning och afasi blir sällan delaktiga i samhället. De betraktas som "icke-användare" i de flesta sammanhang. I nya standarder finns dyslexi, men inte personer med språkstörning.⁴¹

Det kan också vara en utmaning att få tag på och intressera användare som kan ingå i test- och samverkansgrupper. Det måste finnas ett erbjudande, men inte sällan saknas budget för detta i produktutvecklingen. Användarna måste också motiveras utifrån att arbeta mot ett slutresultat.

3.6 Hur är läget inom projektets tre fokusområden?

Projektets enkät rapport visar att det efterfrågas mer kunskaper om universell utformning hos både rättighetsbärare och skyldighetsbärare. Samtidigt tar ett flertal enkätsvar upp inkluderande arbetssätt som gränsar till universell utformning, även om de svarande inte använder (och kanske inte känner till) själva begreppet. Här är en kort lägesbeskrivning inom våra tre fokusområden, när det gäller huvudsaklig problembild och i vilken riktning lösningarna kan finnas:

- **Bostad.** Boverket har inlett ett projekt som syftar till att förenkla regelverket och ta bort hänvisningar i standarder i allmänna råd. Det här ligger i stort sett i linje med byggbranschens önskemål, men en stor del av funktionsrättsrörelsen ser med oro på utvecklingen, som riskerar leda till fler undantag från tillgänglighetskrav i nya bostäder.

⁴⁰ Johansson, Stefan, "Design for Participation and Inclusion will Follow. Disabled People and the Digital Society". KTH Royal Institute of Technology, 2019, <http://www.divaportal.org/smash/get/diva2:1362526/FULLTEXT01.pdf>

⁴¹ Intervju med Linda Bergfeldt, kanslichef på Afasiförbundet

Universell utformning kräver att personer med funktionsnedsättning och andra användare involveras och att deras behov tas i beaktande vid utformningen. Den bild vi har fått är att detta sker i liten utsträckning i dag. Det finns därför ett stort behov av att ta fram arbetssätt för universell utformning av bostäder och bostadsområden som får spridning bland nyckelaktörer i byggbranschen.

Under 2019 har Rätt från början inlett ett samarbete med bostadsföretaget **Ikano bostad**. Rätt från början ska ta fram verktyg och goda exempel på hur samskapande processer kan bedrivas inom det här området.

- **Arbete.** Många personer med funktionsnedsättning har svårt att komma in på den ordinarie arbetsmarknaden. Andra grupper av "icke-användare" som ofta lyfts fram är unga utan fullgjord skolgång och personer med utländsk bakgrund.

Om arbetsplatserna blir mer tillgängliga, är det lättare för de som står utanför idag att komma in. Det är en utgångspunkt för socialfondsprojektet **UUA-Universell utformning av arbetsplatser**, som gör ett viktigt arbete för att implementera universell utformning i arbetslivet. Det lärandeforum som nu byggs upp kan bli en viktig resurs för arbetslivets aktörer.

Projektet Rätt från början samarbetar med Akademikerförbundet SSR, som driver UUA-projektet, när det gäller att ta fram metoder och kunskapsresurser för universell utformning inom arbetslivet.

- **Utbildning.** Många elever med funktionsnedsättning stannar hemma från skolan när stödet och lärmiljön inte fungerar.

Universell utformning har inom utbildningsområdet utvecklats till konceptet **Universell design för lärande, UDL**, med den mänskliga mångfalden som utgångspunkt. Här betonas att alla elever är olika och behöver olika sätt att stimuleras, ta in kunskap och redovisa kunskap.

UDL har börjat introduceras på ett antal skolor i Sverige och det finns även flera skolor som arbetar med snarlika koncept som exempelvis NPF-säkring. Men skolorna behöver mer kunskap om hur arbetet kan bedrivas i praktiken.

Universell utformning behöver inte bara finnas med i pedagogiken. Den är även viktig vid utformning av skollokaler och skolgårdar. Under de närmaste åren behöver det byggas ett stort antal skolor runtom i Sverige. Då är det viktigt att behov hos exempelvis elever med funktionsnedsättning tas i beaktande tidigt i planeringsprocessen.

I de kommande avsnitten ger vi en fördjupad bild av hur långt arbetet med universell utformning har kommit inom respektive fokusområde för Rätt från början – bostadssektorn, arbetslivet och utbildningsområdet.

Rätt från början vill identifiera arbetsprocesser där olika användargrupper som möter hinder och sällan kommer till tals blir involverade i samskapande processer kring utformningen av produkter, miljöer, tjänster och program.

4. Nuläge – Bostäder och byggd miljö

4.1 Rätt till bostad – för alla

Enligt FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna har alla rätt till en godtagbar levnadsstandard, inklusive bland annat mat, kläder och bostad.⁴² I Funktionsrättskonventionen framhålls att personer med funktionsnedsättning **inte ska vara tvungna att bo i särskilda boendeformer**, utan ha möjlighet att välja var och med vem man vill bo, på samma villkor som andra.⁴³

Genom åren har den svenska funktionsrättsrörelsen varit mycket engagerad i frågan om tillgänglighet till byggd miljö, särskilt den offentliga miljön - men också bostäder.

Många människor i Sverige har tvingats bo hela livet på institutioner på grund av otillgänglighet i bostadsbeståndet. Fortfarande är den så kallade "besökstillgängligheten" ett stort problem. Även den som inte har en funktionsnedsättning har rätt till ett socialt umgänge och vill ha möjlighet att besöka och bjuda hem andra människor. Det är inte ovanligt att familjemedlemmar inte kan hälsa på varandra på grund av bristande tillgänglighet. Äldre par splittras på grund av otillgängliga bostäder.

Det behövs bättre tillgänglighet i själva bostaden och bostadsmiljön – aspekter som fysiskt utrymme, bra ljudmiljö och god ventilation lyfts fram i våra intervjuer, men även behovet av fungerande boende för personer med neuropsykiatriska eller kognitiva funktionsnedsättningar. Det gäller

⁴² <https://fn.se/vi-gor/vi-utbildar-och-informerar/fn-info/vad-gor-fn/fns-arbete-med-manskliga-rattigheter/den-allmanna-forklaringen-om-de-manskliga-rattigheterna/>

⁴³ Artikel 19 i Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, se <https://toolkit.funktionsrattskonventionen.se/alla-rattigheter/>

gemensamhetsutrymmen och att bostadsområden planeras så att personer med olika behov bor i samma område, och inte segregerat.

Boverket ansvarar för funktionshinderfrågor inom bostad, byggd miljö och samhällsplanering och ska ha en samlande, stödjande och pådrivande funktion i förhållande till andra berörda parter. Myndigheten tar fram föreskrifter om tillgänglighet på allmänna platser, ALM (2011)⁴⁴, och har även en vägledning om tillgänglighet.⁴⁵

Funktionsrättsrörelsen ingår på flera nivåer i samråd som gäller tillgängliga bostäder. I Boverkets byggråd ingår Astma- och Allergiförbundet från funktionsrättsrörelsen och i Boverkets samråd med funktionshinderorganisationer ingår förutom Funktionsrätt Sverige Funktionsrätt Sverige även Hörselskadades riksförbund, HRF, Synskadades Riksförbund, SRF, och Riksförbundet för Delaktighet, Handlingskraft, Rörelsefrihet, DHR. På kommunnivå finns funktionshinderråd och allmänna samråd kring översiktsplaner.⁴⁶

Enligt Rätt från börjans enkätundersökning om kunskapsläget kring universell utformning används begreppet i något högre grad av byggsektorns aktörer än bland aktörer inom arbetsliv och utbildning.⁴⁷ I enkätundersökningen nämns också flera pågående processer i riktning mot samskapande och universell utformning kopplade till samhällsbyggnad och byggd miljö. Här är ett par exempel:

- I **Borås Stad** ska universell utformning tillämpas inom alla områden, det omfattar till exempel "ny- om och tillbyggnation, inhyrning av lokaler samt fastighetsförvaltning".
- I **Göteborgs Stad** pågår en genomlysning av samhällsplaneringsprocessen utifrån Universell utformning

⁴⁴ <https://rinfo.boverket.se/ALM/PDF/BFS2011-5-ALM2.pdf>

⁴⁵ <https://www.boverket.se/sv/byggande/tillganglighet--bostadsutformning/>

⁴⁶ <https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/sa-planeras-sverige/nationella-mal-for-planering/funktionshinderpolitiken---tillganglighet/samrad/>

⁴⁷ Se Anna Zoteeva, Universell utformning i Sverige, s 23ff, <https://rattfranborjan.nu/wp-content/uploads/2019/11/Enk%C3%A4trapport-fr%C3%A5n-projektet-R%C3%A4tt-fr%C3%A5n-b%C3%B6rjan-slutversion-14-nov-1.pdf>

”...och med syftet att workshopa oss fram till en integrering av UU när vi skapar en stad som ska funka för alla”.⁴⁸

- I **Västerås Stad** pågår ett arbete med att ta fram ett kunskapshöjande projekt inom samhällsbyggnadsområdet, med fokus på universell utformning. Resultaten ska sammanfattas i form av riktlinjer.

Däremot nämns inga exempel i enkätsvaren där vi ser en direkt koppling till utformning av bostäder och bostadsområden.

Rätt från början har också skickat enkäter till landets högskoleutbildningar inom design och arkitektur. Resultaten tyder på att universell utformning används oftare i dessa yrkesutbildningar än i utbildningar för personalvetare eller lärare (nyckelaktörer inom projektets andra fokusområden). En svarande framhåller att:

”Många studenter på inredningsarkitektur är intresserade av inkludering, och att arbeta för att göra platser/ rum tillgängliga för alla”.⁴⁹

Av svaren framgår också att universell utformning inte är ett begrepp som används dagligdags på högskoleutbildningar inom design och arkitektur, utan att perspektivet främst kommer in i kurser om hållbarhet eller stadsplanering.

4.2 Vilka är icke-användarna på bostadsmarknaden?

Universell utformning av bostäder och bostadsområden kräver en samskapande process där personer med funktionsnedsättning och andra samhällsgrupper är med från början.

Idag finns flera grupper som helt saknar bostad, något som ofta hänger samman med att sakna arbete och försörjning. Vilka behov av tillgänglighet skulle föras fram från dessa grupper vid en samskapande process? Vad är de kritiska punkterna, som är svåra att tillgodose i dagens bostäder?

I linje med standarden EN 17161 – som beskriver en process där icke-användares behov identifieras allra först – började projektet med att

⁴⁸ Se Anna Zoteeva, Universell utformning i Sverige, s 31, <https://rattfranborjan.nu/wp-content/uploads/2019/11/Enk%C3%A4trappport-fr%C3%A5n-projektet-R%C3%A4tt-fr%C3%A5n-b%C3%B6rjan-slutversion-14-nov-1.pdf>

⁴⁹ Ibid, s 44

undersöka vilka hinder för delaktighet som finns hos personer som lever utan bostad.

En enkät skickades till medlemsförbund och andra organisationer inom funktionsrättsrörelsen under våren 2019.⁵⁰ Av enkätsvaren framgår det att många personer med funktionsnedsättning har svårt att överhuvudtaget få tillgång till en fungerande bostad: "Utan arbete, med livslång aktivitets/sjukersättning (eller försörjningsstöd) smalnar bostadsmarknaden rejält", svarar en ombudsman för ett av Funktionsrätt Sveriges medlemsförbund. De som svarat på enkäten efterlyser även mer kunskap på bostadsmarknaden om behoven som finns hos personer med funktionsnedsättning.

När vi har intervjuat företrädare för organisationer inom funktionsrättsrörelsen påpekas bland annat att personer med psykisk ohälsa sällan får komma till tals på bostadsmarknaden. Det är vanligt att myndigheter och andra drar slutsatser – kanske bara utifrån en diagnos – utan att fråga de berörda hur de vill ha det.⁵¹

I våra intervjuer har det även framkommit att webblösningar för bostadsförmedling och utformning av kösystem kan stänga ute användargrupper. Webbtillgänglighetsdirektivet kan här erbjuda vägledning så att dessa tjänster verkligen fungerar för alla – till exempel för personer med synnedsättning.

I vår enkät till funktionsrättsrörelsen är det många som lyfter fram vikten av tillgängliga lösningar i själva bostaden. Det kallas bland annat "rätten att få må bra i sin egen bostad".

Rök från grannarnas balkonger och parfym i tvättmedel som används i tvättstugan är ett par av de svårigheter som möter personer med astma och allergi. För hörselskadade är ljudmiljön ofta problematisk i bostaden. Öppna planlösningar kan vara ett problem, "när ljud från köks- och vardagsrumdelarna sprids och inte kan avgränsas". För personer med synnedsättning kan dagens porttelefoner vara svåra att använda, men det är även viktigt att det finns visuell/taktil indikation för larm och annan ljudinformation.

Ett av problemen på bostadsmarknaden är bristen på "bostad med särskild service", som är en av rättigheterna/insatserna i lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS). Både Socialtjänstlagen och LSS ger rätt

⁵⁰ Enkät från Rätt från början 2019, resultatet ej tidigare publicerat

⁵¹ Muntlig intervju med företrädare för NSPH i Göteborg

till särskild bostad och bostad med särskild service, men enligt Boverkets senaste bostadsmarknadsenkät har 162 kommuner brist på sådana, något som nu granskas av IVO.

LSS ska ge människor självbestämmande i sina liv.

Funktionsrättskonventionen är ännu tydligare på den punkten. Den 19:e artikeln i konventionen slår fast **rätten att välja var och med vem man vill bo**. I praktiken nekar Sverige sina medborgare med funktionsnedsättning den rätten.

För att kunna välja var man vill bo krävs ett överskott på bostäder som är tillgängliga för alla. Bland annat på grund av bristen på LSS-bostäder är det i princip omöjligt att tacka nej när du blir erbjuden en sådan bostad.

Hur kan universell utformning av bostäder öka utbudet av bostäder som är tillgängliga för alla? Ett intressant initiativ i mindre skala har tagits av bostadsföretaget Emrahus, som tillsammans med Landskronahem utvecklat ett koncept för "vanliga" hyreslägenheter med utökad tillgänglighet.⁵² Här handlar det om att bygga miljövänliga och tillgängliga bostäder som passar alla. Emrahus bygger även LSS-boenden och använder de erfarenheterna för att bygga bostäder för alla med utökad tillgänglighet.

4.3 Universell utformning av bostäder

Ikano bostad är särskild samarbetspartner i Rätt från börjans delprojekt om bostäder och bostadsområden.

Företaget var från början en del av Ikea och företaget vill hitta lösningar som gör vardagen enklare "för de många människorna". Ikano bostad erbjuder "kvadratsmarta, funktionella, hållbara och prisvärda bostäder för människor i livets alla faser". De lyfter fram arbetet med hållbarhet, mångfald och inkludering i sin kommunikation.

Hur kan en samskapande process för framtidens bostäder se ut, mellan ett bostadsföretag som Ikano och funktionsrättsrörelsen?

Det var temat för den workshop som arrangerades tillsammans med Ikano bostad i Funktionsrätt Sveriges lokaler den 22 november 2019.

Utgångspunkten för workshopen var tre frågor:

⁵² <https://www.emrahus.se/wp-content/uploads/2017/03/pressrel-avsiktforkl-lahem-emra-3-mars.pdf>

1. Hur kan vi identifiera och inkludera de som tidigare inte kommit tals och är svåra att nå?
2. Vad är samskapande?
3. Hur skulle ett samarbete mellan funktionsrättsrörelsen och bostadsföretag kunna se ut?

Vid workshopen – och det frukostseminarium som arrangerades tidigare under dagen – medverkade representanter från forskarvärlden, byggföretag, myndigheter och funktionsrättsrörelsen.

4.4 Politiska förutsättningar och debatten kring byggregler

Idag ser vi en växande segregation på bostadsmarknaden där många personer med funktionsnedsättning har svårt att hitta fungerande bostäder. Det pågår också en het diskussion om behovet av ett ökat bostadsbyggande. Vissa menar att det behövs större flexibilitet både när det gäller boendeformer och byggregler. Ett förslag som framförts är att personer som inte har så god ekonomi skulle kunna bo i kollektiv med såväl social gemenskap som kanske gym och en verkstad som man inte behöver betala extra för.

Företrädare från bygg- och bostadsbranschens lyfter fram behovet av att ändra byggreglerna så att det blir möjligt att bygga "kvadratsmart" och därigenom skapa fler bostäder.

Fram till 1980-talet fanns ganska exakta regler för hur byggnader och bostäder skulle utformas. Sedan dess har så kallade funktionskrav införts och det har blivit mer upp till byggherrarna att tolka byggreglerna. Svensk byggtjänst har sedan 1990-talet givit ut tillgänglighetsguiden "Bygg ikapp".

I europeisk lagstiftning förekommer ofta funktionella krav, medan USA använder mer absoluta mått. David Capozzi på amerikanska US Access Board menar att funktionella krav i kombination med självgranskning leder till väldigt olika tolkningar av lösningarna – och därmed ofta till otillgänglighet. För tillgängliga lösningar måste lagstiftning tillämpas, enligt Capozzi.⁵³

Flera utredningar visar att lagar och byggregler inte följs i Sverige. Undantag tillåts för fler bostäder på mindre yta. Det byggs till exempel tillfälliga byggnader där inte ens grundläggande tillgänglighetskrav är

⁵³ Personlig kommunikation

uppfyllda. Det är kommunerna som har tillsynsansvaret, men frågan är ofta nedprioriterad och inte sällan saknas kompetens i att granska tillgänglighet – särskilt i mindre kommuner.

Kommittén för modernare byggregler tillsattes 2017 för att utreda regelverkets ändamålsenlighet, effektivitet och omfattning. Slutbetänkande lämnades i december 2019 med kommitténs förslag på förenklingar av regelverk och kontrollprocess.⁵⁴

Funktionsrätt Sverige skickade en skrivelse till kommittén under pågående utredning där man påpekar att användarna behöver involveras i arbetet med att utveckla modernare byggregler:

“Det viktiga är att förbättrade byggregler tas fram med aktiv involvering av representanter för funktionsrättsorganisationer och äldre för att säkerställa att regelverket leder till bostäder som blir långsiktigt hållbara och kan användas av alla.”⁵⁵

4.5 Nya särlösningar på bostadsmarknaden?

Inom bostadspolitiken har olika modeller för **Social housing** presenterats. Konceptet innebär att offentligt subventionerade bostäder särskilt riktas mot resurssvaga grupper i samhället. Men lösningar som bygger på “social housing” uppfattas av många som en särlösning och därmed ett avsteg från den generella bostadspolitiken.

I rapporten “Läget i länet – Bostadsmarknaden i Stockholms län 2018” skriver Länsstyrelsen i Stockholm att “Social housing”-modellen inte behöver betyda stigmatiserande särlösningar med särskilda bostadsområden ute i förorterna.⁵⁶

Rapportförfattarna redogör för Social housing-modellen som används i Österrike och Nederländerna, där man erbjuder subventionerade bostäder till rimliga priser för en bred grupp av befolkningen. Länsstyrelsen i Stockholm framhåller att den sociala sektorn aldrig betraktats som en

⁵⁴ Modernare byggregler – förutsägbart, flexibelt och förenklat, SOU 2019:68, http://modernarebyggregler.se/wp-content/uploads/2019/12/sou-2019_68_slutlig.pdf

⁵⁵ Funktionsrätt Sverige, Synpunkter på byggregler och standarder, 2017, <http://funktionsratt.se/wp-content/uploads/2017/02/SynpunkterModernareByggreglerJUNI2017.pdf>

⁵⁶ Länsstyrelsen i Stockholm, red. Henrik Weston och Nanny Andersson Sahlin, 2019, <https://www.lansstyrelsen.se/stockholm/tjanster/publikationer/2019/laget-i-lanet---bostadsmarknaden-i-stockholms-lan-2019.html>

lågstatuslösning för fattiga i Österrike och Nederländerna. Tvärtom utgör den en integrerad och accepterad del av bostadsmarknaden.⁵⁷

Boverkets generaldirektör Anders Sjelvgren menar att det behövs en svensk modell för Social housing. Han menar att det behövs särskilda lösningar för de resurssvagaste grupperna i samhället, men att modellen behöver anpassas efter svenska förhållanden.

Projektet har ännu inte sett någon svensk modell för "social housing" och det är svårt att se att en sådan modell kan ses som universell utformning. Risken med att bygga för särskilda målgrupper är att det blir utpekande och därmed leder till ökad segregering.

Vid Boverkets konferens Bygg hållbara samhällen med plats för alla den 21 november 2019 framhölls konceptet **Byggemenskaper** som en del av framtidens socialt hållbara bostadslösningar. Erfarenheter av byggemenskaper är begränsade i Sverige, men det är svårt att komma ifrån att det är en slags särlösning, även om byggemenskaperna säkert kan bidra till ett mer varierat utbud av bostäder. I en byggemenskap är det "de som ska bo i huset som själva äger och driver projektet, utifrån en idé om hur och var de önskar bo".⁵⁸ Utformningen är alltså främst anpassad efter behov och önskemål hos de personer som driver projekten. Det tas däremot inte, så vitt vi har kunnat bedöma, någon direkt hänsyn till behov som kan finnas hos framtida köpare eller hyresgäster.

5. Nuläge – Arbetsliv och arbetsmarknad

5.1 Rätten till arbete

Alla människor har rätt till arbete och att vara bidragande till samhället utifrån sin egen arbetsförmåga. Det går bland annat att utläsa av artikel 27 i funktionsrättskonventionen. Men dagens arbetsmarknad är inte utformad på ett sätt som möjliggör för alla att bli delaktiga. Personer med funktionsnedsättningar riskerar att hamna i fattigdom om de inte har möjlighet att arbeta. Idag är det många som försörjs av anhöriga.

Funktionsrätt Sverige lyfter fram vikten av en arbetsmarknad där allas arbetsförmåga kan tas tillvara och kräver både insatser för att stärka den enskilde och för att stärka arbetslivets förmåga att tillvarata alla människors resurser. Den som inte kan arbeta ska ändå garanteras ett gott liv. I en

⁵⁷ Ibid, s 47

⁵⁸ Byggemenskaper som en del i bostadsförsörjningen, Boverket, 2018

gemensam programförklaring för arbetet med universell utformning inom arbetslivet betonar Funktionsrätt Sverige, Vasakronan och Akademikerförbundet SSR att:

”...[v]i måste bli betydligt bättre på att tillvarata människors olikheter och arbetslivet behöver också utformas därefter. Verksamheter behöver organiseras utifrån en inkluderande utgångspunkt, arbetsplatser behöver planeras och utformas för en fysisk och psykosocial arbetsmiljö som passar alla”.⁵⁹

Visionen är ”ett hållbart arbetsliv med universellt utformade arbetsplatser där olikheter värdesätts”.⁶⁰ Samarbetet mellan organisationerna har resulterat i ett socialfondsprojekt som vi kommer att återkomma till i rapporten.

Det finns en hel del lagstiftning på arbetslivsområdet. Arbetsmiljölagen ställer långtgående krav och Arbetsmiljöverket gör inspektioner. Diskrimineringslagen har förutom förbud mot diskriminering på grund av funktionsnedsättning (sedan 1999 i Sverige) krav på alla arbetsgivare att de ska arbeta förebyggande för att diskriminering inte ska uppstå – så kallade ”aktiva åtgärder”.

EU:s webbtillgänglighetsdirektiv håller på att implementeras och kommer att ställa större krav på arbetsplatserna.⁶¹ Även företags intranät och extranät ska göras tillgängliga i samband med en större översyn. Webbdirektivets krav möter många gruppers behov, men personer med till exempel kognitiva funktionsnedsättningar behöver lösningar som går utöver direktivets krav på tillgänglighet.

Resultatet från Rätt från börjans enkät rapport tyder på att kunskaperna om Universell utformning generellt är något lägre hos aktörer inom arbetslivet än hos aktörer inom bostadssektorn och utbildningsområdet.

Men vilka kunskaper om universell utformning får morgondagens nyckelaktörer i sina yrkesutbildningar? För att besvara den frågan har projektet Rätt från början skickat ut enkäter till högskoleutbildningar för

⁵⁹https://akademssr.se/sites/default/files/files/programforklaring_universellt_utformade_arbetsplatser.pdf

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ <https://webbriktlinjer.se/lagkrav/webbdirektivet/>

HR- och personalvetare. De svar vi fått in tyder på att universell utformning inte förekommer i utbildningarna⁶² – detta trots en stor satsning 2001-2004 på att införa ”Design för alla” i svenska arkitekt- och designutbildningar.⁶³ De som svarat på enkäten efterfrågar mer kunskap om vad universell utformning innebär, kunskaper om metoder och processer för samskapande och olika användargrupperns behov.

5.2 Vilka är icke-användarna i arbetslivet?

Många personer med funktionsnedsättning har svårt att överhuvudtaget komma in på den ordinarie arbetsmarknaden. Andra grupper av ”icke-användare” som ofta lyfts fram är unga utan fullgjord skolgång och personer med utländsk bakgrund.⁶⁴

Rätt från början har i den här rapporten beskrivit bostadsmarknaden som segregerad. På liknande sätt finns det ett ”strukturellt utanförskap” på den svenska arbetsmarknaden.⁶⁵ De förändringar av arbetsmarknaden som blev följden av den ekonomiska krisen i början av 1990-talet innebar att färre personer med funktionsnedsättningar fick plats på arbetsmarknaden. Situationen har inte förbättrats sedan dess, trots perioder av högkonjunktur.⁶⁶

I våra enkätundersökningar som skickats till företrädare för funktionsrättsrörelsen betonas att det behövs mer kunskap hos arbetsgivare om den variation och de olika behov som finns i den mänskliga mångfalden. Som det är idag, skriver en av de svarande, ”behöver individen själv ta reda på vilka möjligheter som finns att få anpassad arbetsplats, med god ljudmiljö och hjälpmedel utifrån arbetssituation”.

Arbetslöshet lyfts fram som ett stort problem bland exempelvis personer med autism och psykisk funktionsnedsättning. Många kommer inte alls ut på den ordinarie arbetsmarknaden. I flera svar betonas att det behövs större

⁶² Se Anna Zoteeva, Universell utformning i Sverige, <https://rattfranborjan.nu/wp-content/uploads/2019/11/Enk%C3%A4trapport-fr%C3%A5n-projektet-R%C3%A4tt-fr%C3%A5n-b%C3%B6rjan-slutversion-14-nov-1.pdf>

⁶³ Boken Design för alla Utbildning (2006) av Jan Paulsson på European Institute for Design and Disability

⁶⁴ https://akademssr.se/sites/default/files/files/programforklaring_universellt_utformade_arbetsplatser.pdf

⁶⁵ Se Remissvar, Funkautredningens betänkande, Sänkta trösklar - högt i tak, Funktionsrätt Sverige, 2017, s 7, <http://funktionsratt.se/wp-content/uploads/2017/05/Remissvar-Funkautredningens-bet%C3%A4nkande-S%C3%A4nkta-tr%C3%B6sklar-H%C3%B6gt-i-tak.pdf>

⁶⁶ Ibid.

kunskap hos arbetsgivare om att personer med funktionsnedsättning kan göra ett bra jobb.

Hur ser lösningarna ut? Förutom behovet av kompetensutveckling hos arbetslivets aktörer lyfter några svarande fram behovet av förändringar i utformningen av bidrags- och stödsystem. Nuvarande system är så begränsat att många som skulle kunna arbeta på den ordinarie arbetsmarknaden blir hänvisade till daglig verksamhet.

Idag är det arbetsmarknadspolitiska stödet främst inriktat på att höja den enskildes arbetsförmåga. Funktionsrätt Sverige skrev ett remissvar till FunkA-utredningens betänkande 2012⁶⁷, där organisationen betonar vikten av en utveckling av stödformer som syftar till att förbättra arbetsplatsernas kompetens och möjlighet att ta emot personer som riskerar att utestängas från arbetslivet.⁶⁸

Det finns en insats om stöd vid introduktion på arbetsplatsen som heter **SIUS**, Särskild stödperson för introduktions- och uppföljningsstöd.⁶⁹ Men det är en stödform som är övergående och som sällan ger den enskilde ett varaktigt fäste i arbetslivet.

Arbetslivsforskaren Anders Forslund vid Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering, IFAU, har i rapporten "Subventionerade anställningar – avvägningar och empirisk evidens" studerat hur anställningsstöd som använts i Sverige sedan 1980-talet fungerar för bland annat unga utan utbildning, utrikes födda och personer med funktionsnedsättning med (så kallad) "nedsatt arbetsförmåga". Han skriver bland annat att många subventioner används i ganska liten omfattning. En orsak kan vara arbetsgivarnas osäkerhet om stödberättigades produktivitet. Anders Forslund refererar till undersökningar som tyder på att arbetsgivare som har utnyttjat olika subventionerade anställningar, har en mer positiv attityd till dessa än arbetsgivare som inte har använt sig av stöden. De är

⁶⁷ Sänkta trösklar – högt i tak, Betänkande av FunkA-utredningen, SOU, 2012, <https://www.regeringen.se/49baed/contentassets/75f6bb7710aa4010813b99eff0167a80/sankta-trosklar-hogt-i-tak.-arbete-utveckling-trygghet-kapitel-1-4-sou-201231>

⁶⁸ Remissvar, Funkautredningens betänkande, Sänkta trösklar - högt i tak, Funktionsrätt Sverige, 2017, <http://funktionsratt.se/wp-content/uploads/2017/05/Remissvar-Funkautredningens-bet%C3%A4nkande-S%C3%A4nkta-tr%C3%B6sklar-H%C3%B6gt-i-tak.pdf>

⁶⁹ Se Arbetsförmedlingens faktablad, Arbets sökande, 2017 https://www.arbetsformedlingen.se/download/18.46ccfec5127ddccec778000574/sius_as.pdf

exempelvis mer positiva till möjligheterna att hitta lämplig personal bland de som är behöriga till subventioner.⁷⁰

Att arbetsgivares attityder har betydelse bekräftas i en undersökning från **Synskadades Riksförbund** (2016) om attityder till synskadade arbetstagare hos 1000 arbetsgivare.⁷¹ 60 procent av dessa trodde inte att en person med grav synnedsättning kan utföra ett jobb lika bra som andra. Nästan varannan arbetsgivare tror dessutom att det är för dyrt att anställa någon med en grav synnedsättning. Två av tre arbetsgivare är tveksamma till om de har tjänster som en synskadad kan utföra.

Det finns alltså mycket kvar att göra när det gäller stödformer och attityder till att anställa personer med funktionsnedsättning. Samtidigt finns det intressanta processer på gång mot mer inkluderande arbetsprocesser i arbetslivet. Några av dessa initiativ presenteras i nästas avsnitt.

5.3 Universell utformning av arbetsplatser (UUA)

”Om arbetsplatserna blir mer tillgängliga, är det lättare för de som står utanför idag att komma in. Det viktigaste är att man planerar tillsammans.”

Citatet kommer från en av våra intervjuer med företrädare för socialfondsprojektet UUA- Universell utformning av arbetsplatser. Genom projektet håller nu ett lärandeforum för universell utformning på att skapas på den svenska arbetsmarknaden. Rätt från början samarbetar med projektet, som drivs av Akademikerförbundet SSR i samarbete med Funktionsrätt Sverige, Vasakronan och ett flertal andra organisationer.

UUA utgår från Funktionsrättskonventionens syn på universell utformning, men kopplar också ihop universell utformning med affärs- och organisationsnyttan – att få in tänkandet kring universell utformning i kärnverksamheten kring varan eller tjänsten som produceras. Projektet vill hitta ”den gyllene skärningspunkten” mellan organisationsnyttan och rättighetsperspektivet. UUA innebär ett:

⁷⁰ Anders Forslund, 2018, s 18,
<https://www.ifau.se/sv/Forskning/Publikationer/Rapporter/2018/subventionerade-anstallningar--avvagningar-och-empirisk-evidens/>

⁷¹ Attityder till synskadade arbetstagare, Synskadades riksförbund, 2016,
https://www.srf.nu/globalassets/sammanfattande-rapport_attityder-till-synskadade-arbetstagare_-_juli-2016-2.docx

”...perspektivskifte från individuellt anpassade särlösningar för att kompensera för bristande funktionsförmåga, till ett helhetsperspektiv där arbetsplatsens lokaler, utrustning, relationer, rekrytering, organisation, ledning och digitalisering utformas för att tillvarata alla människors förmågor och kompetenser. På så sätt ses rättighetsperspektivet, affärsnyttan och verksamhetsnyttan som ömsesidigt förstärkande, i stället för som konkurrerande alternativ.”⁷²

Det första UUA-projektet pågår till 2020 och genomför utbildningar med inriktning mot universell utformning i arbetslivet, där många av landets kommuner men även företag har deltagit. Hösten 2019 genomförs fördjupningskurser i Stockholm, Malmö, Göteborg och Visby bestående av två utbildningsdagar och en hemuppgift.

I fortsättningsprojektet **UUA Lärandeforum** ska modeller för att arbeta med universell utformning i arbetslivet tas fram. Målgruppen är stora företag och i nästa steg medelstora och mindre. Några kommuner som tillägnat sig utbildningen är Göteborg, Borås och Varberg. Vasakronan och Ranstad är partners i projektet och de bygger nya huvudkontor utifrån universell utformning.

UUA har identifierat fyra fokusområden för arbetet med universell utformning inom arbetslivet:

- **Fysisk arbetsmiljö**
Den fysiska arbetsmiljön behöver vara flexibel och kunna stödja alla typer av arbetsuppgifter så att personer med funktionsnedsättning ska kunna vara delaktiga i arbetslivet på lika villkor som andra.
- **Social arbetsmiljö**
En arbetsmiljö som fungerar för alla minskar behovet av utpekande särlösningar riktade till anställda i behov av särskilt stöd.
- **Arbetsorganisationens utformning och ledarskap**
Organisationen ska ge struktur, trygghet och stabilitet åt alla medarbetare. Arbetsledare ska anpassa krav och uppgifter så att de passar för varje individ.

⁷² Malin Lindberg, Social innovation – nya lösningar för inkludering, i Skapa universella arbetsplatser, Akademikerförbundet SSR, 2019, <https://akademssr.se/sites/default/files/kunskaps%C3%B6versikt%20om%20UUA%20-%20webb%20-%20191105.pdf>

- **Kompetensförsörjning och rekrytering**

För att skapa en mer inkluderande arbetsmarknad behöver rekryteringsbasen breddas och metoder i rekryteringsarbetet ses över.

Många arbetsgivare saknar kunskap om de resurser som personer med funktionsnedsättning kan tillföra arbetsmarknaden.

Genom dessa fyra områden skär den pågående **digitaliseringen**, som både skapar problem och erbjuder möjligheter för inkludering. Det är inte bara den externa webben som ska vara tillgänglig. För att människor med olika funktionsnedsättningar ska kunna ta ett jobb krävs att intranät och interna arbetssystem byggts för att vara tillgängliga, för exempelvis skärmläsare.

IT-systemen som används på arbetsplatsen måste vara tillgängliga för alla användare och ska t ex ha visuell eller taktill information som komplement där ljud är informationskälla. Krav på den digitala tillgängligheten gäller förstås även för de tjänster som används för att söka arbete. Det gäller såväl arbetsförmedlingars tjänster men också företagens egna ansökningsformulär som tyvärr ofta är otillgängliga.

Projektet har sett att arbetsmiljön innebär en särskild utmaning för personer med "osynliga" funktionsnedsättningar – som till exempel allergiska besvär, hörselnedsättning eller neuropsykiatrisk funktionsnedsättning.

5.4 Kan kommunerna skapa fler vägar in i arbetslivet?

Kommunerna har ett viktigt ansvar för ett hållbart arbetsliv, därför har vi tittat lite närmare på hur arbetet med universell utformning ser ut i kommunerna. Många kommuner har deltagit i UUA:s utbildningar under 2019 och när Rätt från början gick ut med en enkät om nuläget för universell utformning i höstas fick vi svar från nästan alla kommuner i landet.

En av UUA-projektets inriktningar för en mer inkluderande arbetsmarknad handlar bland annat om att se över hur rekryteringsbasen kan breddas och metoder i rekryteringsarbetet kan utvecklas.

I exempelvis Stockholms Stad erbjuder arbetsmarknadsförvaltningen flera olika arbetsmarknadsåtgärder med målet att personer med funktionsnedsättning ska få jobb på den öppna arbetsmarknaden. Bland annat arbetar Stockholms stad med arbetslivsinriktad rehabilitering utifrån IPS-modellen.⁷³ Många kommuner arbetar med IPS, Supported

⁷³ <https://www.dagenssamhalle.se/debatt/individanpassat-stod-ger-battare-chans-till-arbete-24269>

Employment och andra individorienterade program för att få ut personer med funktionsnedsättning i det ordinarie arbetslivet. Slutmålet om en "reguljär" anställning nås inte alltid och diskussionerna om hur det ska gå till fortgår.

Ett pågående socialfondsprojekt som drivs av SKL - "Fler vägar in - breddad rekrytering" - utgår från arbetsdelning som ett sätt att få in fler personer med funktionsnedsättning i den reguljära arbetsmarknaden.⁷⁴

Åtta kommuner ingår i projektet - Hudiksvall, Gävle, Stockholm, Örebro, Karlskoga, Skövde, Borås och Falkenberg. Projektet handlar om att anställa personer med främst kognitiva funktionsnedsättningar till välfärdsyrken. För att klara det framtida rekryteringsbehovet måste trösklarna för rekrytering sänkas och "nya tjänster" skapas.

När projektet intervjuade företrädare för SKL lyfts Skövde kommun fram som ett exempel där arbetet kommit en bra bit på väg. 2021 ska kommunen själv finansiera nya tjänster i ordinarie budget. Forskarna Daniel Castillo och Michael Ljung skriver i rapporten "Arbetsdelning i praktiken" att erfarenheten är att arbetsdelning i Skövde kommun har främjat kvaliteten i verksamheten, men att finansieringen av tjänsterna kan vara en framtida utmaning.⁷⁵

Projektet "Fler vägar in" ska också undersöka hur många personer med kognitiva funktionsnedsättningar som får jobb i de deltagande kommunerna. Projektets referensgrupp består av personer med egen erfarenhet av kognitiv funktionsnedsättning. Gruppen har arbetat med olika teman. Det första temat handlade om öppenhet om det egna funktions sättet - möjliggör eller försvårar det en plats på arbetsmarknaden? Det kan vara lätt att utveckla strategier för att göra sin funktionsnedsättning osynlig, att vara tyst om den för att "gå under radarn".

I Rätt från börjans enkät rapport nämns UUA-projektet och "Fler vägar in" som exempel på det arbete som bedrivs i riktning mot universell

⁷⁴ <https://www.mfd.se/kunskapsomraden/jobb-for-alla/inspiration/projektet-flera-vagar-in/>

⁷⁵ Daniel Castillo & Mikael Ljung, Södertörns högskola, 2017

utformning.⁷⁶ En svarande från Göteborgs Stad lyfter fram **Insiktsarenan**. Projektet drevs av Göteborgs Stad hösten 2018

”...för att se vad som hände med stadens arbetssätt (blir det mer inkluderande?) när vi massproducerar insiktsövningar och ger verktyg för att arbeta smartare, mer inkluderande oavsett vad de arbetar med.”⁷⁷

En utvärdering av projektet pågår när den här rapporten skrivs.

6. Nuläge – Utbildning

6.1 Rätten till en inkluderande utbildning

Alla har rätt till utbildning. Utbildningssystemet ska utformas på ett sätt som utgår från att elever lär sig på olika sätt. Det framgår av Funktionsrättskonventionen, där det också understryks att eleverna ska få det stöd de behöver för att kunna utveckla sina akademiska, mentala och sociala färdigheter så långt det är möjligt.

Det betonas i FN:s Allmän kommentar nr 4 – angående artikel 24 i Funktionsrättskonventionen – att alla skolor och utbildningsmiljöer ska vara tillgängliga för alla oavsett funktionsförmåga.⁷⁸ En inkluderande utbildning är det huvudsakliga sättet att göra samhällen inkluderande.

Skolans byggnader, läroplaner och undervisningsmaterial ska vara tillgängliga. Undervisningen, skoltransport, toaletter, skolmatsal och fritidsutrymmen ska utformas som en inkluderande och jämlik miljö och vara flexibla så att eleverna kan lära sig på det sätt som passar dem.

Så ser det inte ut idag. Många elever med funktionsnedsättning stannar hemma från skolan när stödet och lärmiljön inte fungerar. Funktionsrätt

⁷⁶ Se Anna Zoteeva, Universell utformning i Sverige, <https://rattfranborjan.nu/wp-content/uploads/2019/11/Enk%C3%A4trappport-fr%C3%A5n-projektet-R%C3%A4tt-fr%C3%A5n-b%C3%B6rjan-slutversion-14-nov-1.pdf>

⁷⁷ Ibid, s 31,

⁷⁸ Allmän kommentar nr 4 om rätten till inkluderande utbildning, svensk översättning Myndigheten för delaktighet, 2017, <https://www.mfd.se/globalassets/dokument/publikationer/rapporter/2017/2017-28-allman-kommentar-4-utbildning.pdf>

Sverige arbetar för att rätten till utbildning ska säkerställas i praktiken för elever med funktionsnedsättning.⁷⁹

När Rätt från början har frågat Funktionsrätt Sveriges medlemsförbund vilka frågor som är viktigast för en tillgänglig skola, svarar flera av förbunden att det behövs **mer tillgängliga lärmiljöer**. Det innefattar exempelvis en bra ljudmiljö och god ventilation i föreläsningssalar.

När Rätt från början kontaktar Skolverket för att höra hur man arbetar med universell utformning i skolan hänvisas vi till Specialpedagogiska skolmyndigheten, SPSM. Här finns ett påbörjat arbete, men universell utformning är fortfarande ett ganska nytt begrepp.

SPSM arbetar för att barn, unga och vuxna oavsett funktionsförmåga ska få förutsättningar att nå målen för sin utbildning. Myndigheten använder begreppet **Tillgängliga lärmiljöer**. Basen är ett arbete med ledning och stimulans för att åstadkomma tillgängliga lärmiljöer, sedan följer anpassning för elever som inte klarar kunskapskraven och därefter särskilt stöd.

Företrädare för SPSM säger att de ibland byter ut arbetet med ledning och stimulans för tillgängliga lärmiljöer mot begreppet "universell utformning", så begreppet används ibland i deras modell, för att beteckna det pågående arbetet ute på skolorna med att åstadkomma tillgängliga lärmiljöer.

Hur ser läget ut för universell utformning i dagens skola och utbildning? Vår enkät rapport visar att begreppet universell utformning inte är särskilt vanligt förekommande inom utbildningsområdet idag. Endast omkring var tionde deltagare i undersökningen svarar att deras organisation arbetar med begreppet.⁸⁰

Några kommuner, exempelvis Falkenberg, har erfarenhet av att arbeta med ett koncept som heter Universell design för lärande, UDL, men det är tydligt av enkätsvaren att begreppet UDL inte är helt etablerat i kommuner eller andra organisationer.

En kommun svarar att de arbetar med **NPF-säkring**. Här handlar det om att göra skolmiljön inkluderande för personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, NPF. Men det finns en grundtanke här som är

⁷⁹ <https://funktionsratt.se/funktionsratt-ratten-att-fungera-i-samhallet-pa-lika-villkor/barn-familj-och-skola/>

⁸⁰ Se Anna Zoteeva, Universell utformning i Sverige, s 24, <https://rattfranborjan.nu/wp-content/uploads/2019/11/Enk%C3%A4trapport-fr%C3%A5n-projektet-R%C3%A4tt-fr%C3%A5n-b%C3%B6rjan-slutversion-14-nov-1.pdf>

gemensam med UDL – målet att utforma en skolmiljö som fungerar för alla elever.

När vi frågar landets lärarutbildningar uppger några svaranden att den aktiva involvering som är en förutsättning för universell utformning finns med som perspektiv i några delkurser, men de flesta efterlyser mer kunskap om vad universell utformning innebär.⁸¹

6.2 Vilka är icke-användarna inom utbildningsområdet?

Det finns många grupper som riskerar att exkluderas från skola och utbildning från tidig ålder. Problemet med ”hemmasittare” i grundskolan är aktuellt i samhällsdebatten och många personer med funktionsnedsättning tvingas avbryta högskoleutbildningar på grund av brister i tillgängligheten.

I vår kartläggning har vi bland annat träffat **Afasiförbundet**, som menar att de nya kunskapskraven i LGR 2011 är exkluderande och ställer grupper av elever utanför utbildningen:

”Det pågår en jätteutslagning av barn med autism och språkstörning - ibland redan i förskolan. Och det är först efter att ha misslyckats som man får stöd. Det är därför det är så viktigt med universell utformning”

Synskadades riksförbund har gjort en undersökning kring frågan om utbildningsplattformar i högskolan. Studien visar att många studenter hoppar av sina studier eller –kanske inte ens börjar studera – på grund av otillgängliga IT-system.⁸²

När Rätt från början träffar **Autism- och Aspergerförbundet** kommer samtalet in på vikten av att uppleva inkludering på sina egna villkor. För elever med autism är det viktigt att ”bygga litet”, men utan att bli instängd i ett rum. Alla klasser ska ha en egen ingång och det är viktigt att kunna sitta enskilt. Akustik och reglerat ljus är också mycket viktigt.

Autism- och Aspergerförbundet jobbar systematiskt med skolfrågorna, bland annat med hjälp av återkommande enkäter, för att öka kunskapen hos allmänheten och få upp frågorna på beslutsfattarnas bord. På sin

⁸¹ Ibid, s 46ff

⁸² Tillgänglighet till lärplattformar, Synskadades Riksförbund, 2016, <https://www.srf.nu/globalassets/allmanna-dokument/rapporter/tillganglighet-till-larplattformar.pdf>

hemsida har förbundet simuleringsövningar där elever och lärare kan känna hur det är att ha autism.

Av Rätt från börjans enkätundersökning till funktionsrättsrörelsens organisationer framgår att funktionsrättsorganisationer efterlyser en skolundervisning som tar hänsyn till variationen i den mänskliga mångfalden. Det kan exempelvis handla om att erbjuda bildstöd och andra likvärdiga alternativ för att alla elever ska kunna ta till sig kunskap.

Behovet av en ökad flexibilitet gäller även vid examination och prov. För elever med pollenallergi kan det däremot vara viktigt att kunna göra proven när det inte är pollensäsong. Elever med dyslexi behöver kunna använda talsyntes på de nationella proven i årskurs 3 och 6. Denna fråga har drivits till domstol av en grupp engagerade jurister – bland annat från funktionsrättsrörelsen.

Universell utformning handlar på utbildningens område om att pedagogiken utformas utifrån insikten om att alla elever är olika, men även den fysiska miljön är viktig. Många lyfter exempelvis fram det stora behovet av en planering för god ljudmiljö och "intrycksanerade" lokaler: "Vid dålig ljudmiljö går hjärnans energi åt till att lyssna, och mindre blir kvar till att minnas/lära sig".⁸³

Om miljön ska bli tillgänglig för alla behöver inkluderingstanken finnas med redan när nya skolor planeras.

I det kommande avsnittet kommer vi att gå in närmare på ett pedagogiskt ramverk för universell utformning, UDL, och arbetet på Universell utformning av skolans miljöer och lokaler.

6.3 Universell utformning för lärande, UDL

Även i skolan handlar det i grunden om att inkludera de som står längst ifrån – de som inte kan föra sin egen talan. Skolan utgår ofta från den befintliga gruppen och anpassar pedagogik efter den, men Universell utformning handlar om att tänka in alla, även de som inte för närvarande ingår i gruppen.

Universell utformning för lärande, UDL, är ett praktiktäna ramverk som beskriver hur man kan göra i undervisningen och det gäller i alla skolformer – både grundskola och högskola. UDL och annan inkluderande pedagogik har också en roll i arbetet för breddad rekrytering i olika

⁸³ Enkätundersökning, Rätt från början, 2019

europiska länder, där målet är att öka genomströmningen i högre utbildning för att i slutändan öka anställningsbarheten.³

UDL är inte etablerat i svensk skola och bara ett fåtal svenska skolor och kommuner säger sig ha arbetat systematiskt utifrån UDL. Utgångspunkten är att pedagogiskt stöd ska vara tillgängligt för alla elever och att det ska vara universellt utformat.² UDL bygger på insikten att det behövs en pedagogisk flexibilitet för att tillmötesgå olika behov. Det handlar om att erbjuda olika sätt att motivera till lärande, olika sätt att ta till sig information och olika sätt att redovisa kunskaper. De tre grundprinciperna i UDL är:

- engageras på olika sätt
- ta in kunskap på olika sätt
- visa sina nya kunskaper på olika sätt

Det här innebär också att behovet av särskilning blir mindre. Den amerikanska organisationen **CAST** har ett implementeringsprotokoll. Genom flexibilitet för olika behov blir det (special)pedagogiska stödet tillgängligt för alla och särskilning undviks, även om individuella stöd också alltid kommer behövas.

Forskaren Elaine Kotte har gjort en undersökning som visar att lärarna är positiva till inkludering (särskilt de som har kunskap inom specialpedagogik).⁸⁴

Men 75 procent av lärarna tycker samtidigt att inkluderande undervisning är svårt. Svårigheten handlar om en avvägning mellan den enskilda elevens och hela klassens intresse och den ständiga prioriteringen av hjälpinsatser bland klassens elever. Det finns en ambivalens mellan att bemöta alla elever lika eller individuellt. Enskilda elevers behov kan utmana möjligheten att inkludera alla samtidigt.

Lärarna känner sig ensamma i arbetet och har en oro att inte rätta till för att tillgodose samtliga elevers behov. Ett stöd kan vara kollegial samverkan där lärarna ger stöd och råd till varandra och avsätter tid för gemensamma planeringar, diskussioner och samverkan inom arbetslaget. Det finns också behov av (specialpedagogiskt) stödmaterial för lärarna.

⁸⁴ Elaine Kotte, Inkluderande undervisning, lärares uppfattningar om inkluderande lektions sammanhang, 2017, http://muep.mau.se/bitstream/handle/2043/23228/2043_23228%20Kotte%20muep.pdf?sequence=2&isAllowed=y

Kotte talar om exkluderings- och inkluderingsmekanismer i lektionssituationer och att UDL kan vara till nytta i lärares strävan efter inkluderande undervisning och hjälpa lärarna att utforma lektioner som blir tillgängliga för samtliga elever.

6.4 Universell utformning av skolmiljön

Egentligen spänner universell utformning över alltifrån pedagogik till tillgänglig skolgård och fritidsgård. Det handlar om att inkludera de som står längst ifrån, som inte kan föra sin egen talan.

Många elever går inte till skolan på grund av otillgänglig lärmiljö. Skolbyggnader byggs utan inflytande från lärare och elever. Och om byggnaderna byggs utifrån principer om tillgänglig lärmiljö kanske man tar med sig det gamla arbetssättet till lokaler som inte är anpassade för detta.

Forskningsinstitutet **Ifous** (Innovation, forskning och utveckling i skola och förskola) har bedrivit ett forskningsprojekt om "att bygga skola" som avslutades 2019. Projektet har tagit fram ett konferensmaterial och en film om "att bygga skola" (där fysisk tillgänglighet diskuteras). Slutrapporten "Utvärdering och erfarenhetsåterföring i fysisk skolmiljö" publicerades i maj 2019.⁸⁵

Nio skolor har studerats och analyserats under hösten 2018 – januari 2019 i fyra kommuner (bland annat i Huddinge och Stockholm). Metoden för utvärderingen har varit gåturer med brukare, experter och tjänstemän.

Rapportförfattarna skriver att utformning av fysiska skolmiljöer är ett område som inte är tillräckligt utforskat – särskilt när det gäller utbildningsmiljön inomhus – och att det finns ett stort behov av innovationer. Så här sammanfattar författarna hur de uppfattar skolornas lärmiljöer utifrån ett tillgänglighetsperspektiv:

"Lärmiljön för elever med Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF), verkar inte välutvecklad i dag, det ser oftast trist ut. Den inredning som erbjuds dessa elever ger ett oengagerat intryck och det är svårt att avgöra vad som fungerar och vad som inte fungerar. Lösa skärmar och hörselskydd är inte en optimal lösning. Här finns stort utrymme för innovationer, som skulle kunna förbättra livet för

⁸⁵ Suzanne de Laval, Anneli Frelin & Jan Grannäs, Utvärdering och erfarenhetsåterföring i fysisk skolmiljö, Ifous rapportserie 2019:2

många. Matsalar eller särskilda rum för barn som behöver en lugnare måltidsmiljö saknas i de flesta skolorna.”⁸⁶

Arkitektföretaget Thyréns har gjort en rapport på uppdrag av SKL om ”Hygienrum i skolor”.⁸⁷ Här ges olika fallbeskrivningar som ska tjäna till inspiration till fastighetsägare och andra aktörer som vill skapa trygga och tillgängliga hygienutrymmen.

Ett exempel som nämns är REBUS – metoden, som utvecklats av Göteborgs stad, Oslo KF och Dansk center for Undervisningsmiljø. REBUS är en metod för involvering av elever, skolpersonal, arkitekturpedagoger och fastighetsförvaltare i förändringar som planeras i skollokaler.

Ett annat exempel beskriver arbetsprocessen när Brunnängsskolan i Södertälje skulle bygga nya lokaler. Då valde Telge Fastigheter att fokusera på toaletterna, som eleverna upplevt som otrygga och ofräscha. Fastighetsägaren gjorde en intressentanalys inför planeringen och hade täta kontakter med representanter för elever, arkitekter, pedagoger och utbildningsförvaltning genom hela processen, genom planerings-, genomförande- och driftskedet.⁸⁸

Universell utformning nämns inte i exemplen eller i rapporterna, men exemplen pekar ändå på att det hos flera aktörer finns en ambition att involvera elever med olika behov tidigt i planeringsprocessen och att ”göra rätt från början” i samband med skolbyggnadsprojekt.

6.5 UDL i svensk skola

Pia Häggblom är samordnare för studenter med funktionsnedsättning på Höskolan i Kristianstad och har utbildat lärarstudenter i UDL. Hon ger en introduktion till arbetsmetoden i den nya boken ”Universell Design för Lärande – ett inkluderande förhållningssätt” (2019).⁸⁹ Boken vänder sig till lärare, specialpedagoger, speciallärare, pedagogiska utvecklare, skolledare

⁸⁶ Ibid, s 9

⁸⁷ Isaksson, Sara, Nordlöf, Katrin & Lars Lundberg, Hygienrum i skolor, SKL, 2015, <https://webbutik.skl.se/bilder/artiklar/pdf/7585-357-4.pdf>

⁸⁸ Ibid., s 51f

⁸⁹Häggblom, Pia, Universell Design för Lärande – ett inkluderande förhållningssätt, Studentlitteratur, 2019, Se <https://www.studentlitteratur.se/?cookiecheck=1#9789144115245/Universell+Design+f%C3%B6r+l%C3%A4rande+UDL>

och till andra yrken inom pedagogiken. Pia Häggblom påpekar att konceptet UDL kan användas i grundskolan, gymnasiet, vuxenutbildningen eller på högskolan och universitetet.

I boken beskrivs Universell design för lärande (UDL) som ett koncept för att nå ökad måluppfyllelse, ökad tillgänglighet och färre särlösningar genom elev- och studentkoncentrerad undervisning. Pia Häggblom betonar att utgångspunkten för UDL är att det är skolan som måste anpassas för att möta eleven – inte tvärtom.

Sollentuna International School arbetar med UDL sedan 2015.⁹⁰ Bland annat används "elevprofiler" där elev, vårdnadshavare och kollegor samlar en gemensam bild av elevens skolsituation och önsknings. Täby kommun har också satsat på UDL de senaste åren. Bland annat har lärare och rektorer gått kursen "Leading for Inclusive Education in Sweden" på Harvard University.⁹¹

I artikeln "Det perfekta klassrummet" i tidningen Grundskolan skriver Ulrika Fjällborg om **Källbrinksskolan** i Huddinge, där en tredjedel av eleverna har diagnostiserad neuropsykiatrisk funktionsnedsättning.⁹² Skolan är från 1963 och har inte senare arkitekturs glasväggar ut mot korridoren, starka färger, öppna ytor eller fönster i ögonhöjd. Istället försöker man stänga ute ljud och ljus, och möbler går i grått utan mönster. Akustik, ventilation och dimmer på belysningen är viktigt.

Skolan försöker organisera verksamheten utifrån elevernas behov, inte pedagogernas. Man utgår från elever med störst behov. Det som är bra för dem är bra för alla. Designen utgick från förslag från pedagogerna, medan slöjdsalen faktiskt gjordes med tydligare skyltar och markeringar efter en enkät bland eleverna. QR-koder bredvid verktygen gör att var och en kan hämta instruktioner via sin mobil (vilket ligger helt i linje med UDL:s digitala aspekt).

Stephanie Wittenby och Mathilda Gunnarsson har i uppsatsen "Skolans relevans för socialt arbete - En fallstudie om skolkonceptet NPF-säkring"

⁹⁰ <https://www.sollentuna.se/sv/uweb/sollentuna-international-school/sa-arbetar-vi1/udl/>

⁹¹ <https://jenniawagnerblog.wordpress.com/2016/10/09/leading-for-inclusive-education-in-sweden-3-610/>

⁹² https://tidningengrundskolan.se/det-perfekta-klassrummet/?fbclid=IwAR1tslm_QSnPhoX46ZnplsDRxgC2s1DPcgAkcN_m4GGQ7DYAHPkI3IYsklg

studerat Källbrinkskolans NPF-säkring i förhållande till UDL.⁹³ UDL används som teoretiskt perspektiv för att förstå konceptet NPF-säkring, men koncepten ställs också bredvid varandra. De går båda ut på att tillgängliggöra fysisk och psykosocial miljö samt förändra synen på elevers olikheter, oavsett funktionsvariation.

”NPF-säkring tycks ha många likheter med UDL vilket skulle kunna öka ett så nytt koncepts legitimitet. Ändå presenteras inte UDL som en inspirationskälla varken under studiebesöket eller i de texterna som analyserats.”⁹⁴

Skolans rektor har enligt uppsatsen likställt NPF-säkring med tillgänglighet, men någon direkt koppling till UDL görs inte. En förklaring kan vara att nya och ”egna” begrepp hjälper till att skapa legitimitet för skolan i det omgivande samhället – nog så viktigt i det fria skolvalets tidevarv. En förklaring till all uppmärksamhet skolan fått (öppet för studiebesök vissa kvällar) är säkerligen också rektorns eget driv, resonerar Wittenby och Gunnarsson.

6.6 Utmaningar för inkluderingsarbetet på högskolan

Från Rätt från börjans intervjuer framkommer att inkluderingsarbetet kommit längre på grundskolan än på högskolan. 2018 var ca 17.500 studenter på landets högskolor i kontakt med samordnare. Antalet studenter med synnedsättning, hörselnedsättning och rörelsenedsättning ökar långsamt, medan antalet studenter som söker särskilt stöd på grund av dyslexi eller neuropsykiatriska funktionsnedsättningar ökar desto mer.

Det finns också en stor andel studenter som inte aktivt söker stöd trots att de kanske skulle ha rätt att göra det, och generell användning av UDL skulle minska stigmatisering.⁹⁵

Många högskolelärare upplever att de saknar både resurser och kunskaper⁹⁶, att tiden inte räcker till och stöd till studenter med funktionsnedsättning innebär mycket administrativt arbete. Ett område där

⁹³ Stephanie Wittenby & Mathilda Gunnarsson, Skolans relevans för socialt arbete - En fallstudie om skolkonceptet NPF-säkring, Linnéuniversitetet, 2019

⁹⁴ Ibid. s 44

⁹⁵ https://lup.lub.lu.se/search/ws/files/63720424/A3_Rydeman_etal.pdf

⁹⁶ Delrapport - Inkludering och delaktighet på LTH (2017) Hedvall P-O, Rydeman B., Efring H.

hinder, men också möjligheter, byggs in är IT-system och lärplattformar. TINEL är ett pågående projekt som syftar till mer inkluderande lärplattformar och distans-utbildning men även så kallad "blended learning" (där både distans-moment och fysiska träffar tillämpas).⁹⁷

Inom ramen för funktionshinderspolitiken fick **Universitets- och högskolerådet, UHR**, i uppdrag att ge goda exempel som ökar tillgängligheten och motverkar diskriminering av studenter med funktionsnedsättning. I rapporten "En högskola för alla" ges exempel på insatser som kategoriseras utifrån om de ökar tillgängligheten generellt (G) eller om de i huvudsak är stöd riktade mot enskilda individer (R). Med hjälp av klassificeringen G kan man få en vägledning om lösningar som bygger på universell utformning.⁹⁸

I rapporten finns flera exempel på goda lösningar, men i många fall begränsas tillgången till dessa till dem som beviljats stöd via samordnare, det vill säga har uppvisat läkarintyg och fått sitt stödbehov "godkänt" av högskolan. Nackdelen med särskilt stöd är att det kan vara utpekande och stigmatiserande, men också att man behöver ansöka om stöd via en byråkratisk process – och därmed halkar efter tidsmässigt. Alla har inte heller utredning eller läkarintyg som berättigar till särskilt stöd. Nackdelen med riktade insatser är också att man lätt missar många studenter som inte känner till att stödet finns. Universell utformning inkluderar alla.

Hur ska högskolorna nå "icke-användarna" – dvs de som hamnat utanför högskoleutbildning av olika skäl? Vinnovaprojektet **Rethink** på Karlstads universitet är ett av de goda exempel som lyfts fram i UHR:s rapport. Projektet är ett försök att fånga upp behov upp hos studenter som är underrepresenterade på högskolan. Under 2019 har fokus legat på studenter med funktionsnedsättning. 40 studenter med funktionsnedsättning har deltagit i en kartläggning och identifierat områden där de upplever hinder. Målet är att studenterna ska vara med i arbetet med att ta fram nya tekniska lösningar som kan bredda deltagandet i högre utbildning.

⁹⁷ <https://www.facebook.com/pg/TinelProject/posts/>

⁹⁸ En högskola för alla, Universitets- och högskolerådet, 2019, https://www.uhr.se/globalassets/_uhr.se/publikationer/2019/uhr-en-hogskola-for-alla-2019.pdf

UDL är ganska nytt inom den svenska högskolan. Jämfört med grundskola och gymnasium har universitetslärare ganska lite pedagogisk utbildning. Det kan handla om en kort kurs för att få undervisa.

På Lunds tekniska högskola, LTH, genomfördes ett projekt om universell utformning 2016-2018⁹⁹, som långsiktigt syftade till att öka kunskapen om UDL hos lärare på LTH. Målet var konkret att inlemma UDL i den pedagogiska utbildningen på LTH. Efter projektet har Håkan Efring föreläst om UDL vid ett flertal tillfällen på andra fakulteter vid LU¹⁰⁰.

Högskolan i Kristianstad och Örebro universitet erbjuder utbildning i UDL till sina lärare. Mälardalens högskola ger en kurs i "Tillgänglig undervisning i högre utbildning", Stockholms universitet har haft workshops om UDL och Ersta Sköndal Bräcke högskola har gett ut en folder om tillgänglig undervisning.

Universitets- och högskolerådets rapport "Från breddad rekrytering till breddat deltagande" (2014) tar upp UDL som en väg till breddat deltagande genom att man planerar för den variation och mångfald som finns bland dagens studenter.¹⁰¹ Pia Häggblom vid Högskolan Kristianstad ser UDL som ett sätt att öka tillgängligheten och flexibiliteten i undervisningen, men också ett sätt att spara tid och resurser, samt få ökad genomströmning.

7. Diskussion: Utmaningar och möjligheter

7.1 Utmaningar

Kunskapsläget

Vår enkätundersökning under hösten 2019 har kartlagt kunskapsläget hos aktörer inom våra tre fokusområden. Undersökningen visar att det bara är ett fåtal organisationer som känner till och använder begreppet universell

⁹⁹ <http://www.certec.lth.se/forskning/inkludering-och-delaktighet-paa-lth/>

¹⁰⁰ Personlig kommentar, Håkan Efring

¹⁰¹ Från breddad rekrytering till breddat deltagande, Universitets- och högskolerådet, 2014, https://www.uhr.se/globalassets/_uhr.se/publikationer/2014/uhr-rapport---fran-breddad-rekrytering-till-breddat-deltagande----docx.pdf

utformning (ungefär var femte som svarat på våra enkäter säger att begreppet på något sätt förekommer i organisationen).¹⁰²

Många har svårt att skilja mellan universell utformning och anpassningar. Universell utformning handlar om att göra rätt från början så att behoven av anpassningar i efterhand minskar.

En annan vanlig missuppfattning är att universell utformning handlar om att ta fram en "storlek" som ska fungera för alla. Det stämmer inte. Universell utformning bygger på att designern möter individuella behov vid innovation och utveckling, så att alla potentiella användare blir inkluderade i processen och kan använda det som tas fram. Det här kräver flexibilitet för användaren, men också att alla sätt att använda det som tas fram är likvärdiga – de ska utgöra "mainstream"-lösningen i samhället och inte bli stigmatiserande sär lösningar.

Våra resultat tyder också på att begreppet fått större spridning bland rättighetsbärare än hos skyldighetsbärarna (kommuner, regioner och statens myndigheter). Det här är bekymmersamt, eftersom det är skyldighetsbärarna som ska se till att konventionen genomförs.

Rätt från början ser alltså ett stort behov av insatser för spridning av kunskaper om universell utformning och konkreta sätt att arbeta. Vi kommer under de närmaste åren att bidra till kunskapsspridningen med ett utbildningsmaterial som testas i studiecirkel runt om i landet.

Den ökande segregeringen

Inom de tre områden vi valt att fokusera på – **bostad, arbetsliv** och **utbildning** – tycker vi oss kunna konstatera att utvecklingen går mot en **ökad segregation**, vilket innebär personer med funktionsnedsättning och andra grupper i samhället har svårt att hitta en bostad, ett arbete eller en utbildningsmiljö som fungerar tillsammans med andra. Fortfarande är sär lösningar vanliga, där personer med funktionsnedsättning får särskilda lösningar.

Den här utvecklingen står i skarp kontrast till kravet på universell utformning, som innebär att alla människor ska kunna inkluderas inom "mainstream"-lösningarna i samhället – inom den reguljära bostadsmarknaden, den vanliga arbetsmarknaden och det ordinarie

¹⁰² Se Anna Zoteeva, Universell utformning i Sverige, <https://rattfranborjan.nu/wp-content/uploads/2019/11/Enk%C3%A4trappport-fr%C3%A5n-projektet-R%C3%A4tt-fr%C3%A5n-b%C3%B6rjan-slutversion-14-nov-1.pdf>

utbildningssystemet. Tanken är att göra rätt från början så att behovet av stigmatiserande särlösningar minskar.

Den övergripande bilden av ett alltmer segregerat samhälle bekräftas av långtidsutredningen, som presenterades i december 2019. Utredningen fokuserar på ojämlikhet och lyfter fram skolans betydelse för att ge alla elever samma livschanser. Men utredningen visar att "elever med svagare förutsättningar tenderar att gå i skolor av sämre kvalitet".¹⁰³ Segregationen inom olika samhällsområden hänger dessutom samman. Huvuddelen av ökningen i skolsegregation sedan 1990-talets början kan hänföras till det alltmer segregerade boendet.¹⁰⁴ Samtidigt betonar långtidsutredningen att betydligt fler behöver anställas i kommunerna under de närmaste åren, för att klara av att möta den ökande efterfrågan på välfärdstjänster och effekterna av pensionsavgångar.¹⁰⁵

När personer med funktionsnedsättning – och andra grupper – exkluderas från arbetslivet går samhället miste om kompetens som är nödvändig för att bygga ett hållbart samhälle och för att trygga personalförsörjningen i välfärden.

7.2 Möjligheter

Intresset för universell utformning

Universell utformning börjar implementeras inom flera politikområden och vi ser dessutom ett intresse – både för begreppet och inkluderande arbetsprocesser – ute i kommunerna. Vår enkätundersökning besvarades av merparten av landets kommuner och vi fick in exempel på pågående arbetsprocesser runtom i landet.

Rätt från början ser kommunerna som nyckelaktörer i arbetet för universell utformning. Eftersom kommunerna tillsammans är Sveriges största arbetsgivare – och i mindre kommuner den största arbetsgivaren lokalt – borde universell utformning tillämpas i kommunernas

¹⁰³ Huvudbetänkande av Långtidsutredningen 2019, s 23, https://www.regeringen.se/4aeb5d/contentassets/ec035a7de89549eaacc14d82f54b4396/sou-2019_65_webb.pdf

¹⁰⁴ Helena Holmlund, Anna Sjögren & Björn Öckert, Jämlikhet i möjligheter och utfall i den svenska skolan, Bilaga 7 till Långtidsutredningen 2019, <https://www.regeringen.se/4adad2/contentassets/23c13d7ae0ef48e4bed43b68917573d3/jamlikhet-i-mojligheter-och-utfall-i-den-svenska-skolan-sou-201940.pdf>

¹⁰⁵ Huvudbetänkande av Långtidsutredningen 2019, s 264, https://www.regeringen.se/4aeb5d/contentassets/ec035a7de89549eaacc14d82f54b4396/sou-2019_65_webb.pdf

arbetslivsverksamhet – vare sig det gäller att anställa eller genomföra stödinsatser som ska leda till anställning. Kommunerna är även en viktig aktör för att säkra allas rätt till fungerande bostad och utbildning.

Det finns ett nytt verktyg

I mars 2019 fastställdes den nya europastandarden “Universell utformning – Tillgänglighet genom universell utformning inom produkter, varor och tjänster – utvidgar spektrumet av användare”. Standarden heter SS-EN 17161.

Den här standarden ger ett användbart verktyg åt alla organisationer – privata och offentliga – som vill beakta den mänskliga mångfalden i design- och utvecklingsprocesser. Den kan exempelvis användas för att leva upp till mottot i Agenda 2030 att “Ingen ska lämnas utanför”.

Standardens utgångspunkt är att alla användare ska göras delaktiga i utvecklingsprocesser så tidigt som möjligt - och genom hela användningskedjan. Då är det också viktigt att arbeta intersektionellt. Det innebär att alla användare som riskerar att exkluderas ska identifieras och bli involverade i processen, oavsett om det handlar om personer med funktionsnedsättning eller andra användargrupper. Att användarna ska göras delaktiga genom hela användningskedjan ställer också krav på ett tvärsektoriellt sätt att arbeta.

Inom utbildningsområdet handlar det om att inta ett helhetsperspektiv, där den pedagogiska situationen i klassrummet ska samspela med den fysiska skolmiljön inomhus och utomhus, men kanske även med elevens aktiviteter på fritiden. Här behöver de olika aktörer som berör olika led i användningskedjan vara med i utvecklingsprocesserna för en inkluderande utbildning.

Det är mycket nytt som utvecklas och konstrueras i samhället. Det gäller bostäder, arbetsplatser och utbildningar, men även mycket annat som infrastruktur, informationsteknologi och olika typer av servicetjänster.

Om vi utgår från den mänskliga mångfalden som en tillgång – och inte ett problem – när allt det nya skapas kommer samhället bli mer inkluderande och därmed fungera bättre för alla människor. Det som görs rätt från början blir dessutom billigare och spar på miljön jämfört med dyra efterhandskonstruktioner eller segregrande särlosningar. Universell utformning är kittet som håller samman de mänskliga olikheterna till en bärande helhet.

Källor

Funktionsrättskonventionen:

Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, 2008,
<https://www.regeringen.se/globalassets/regeringen/dokument/socialdepartem entet/funktionshinder/konvention-om-rattigheter-for-personer-med-funktionshinder-a4-webboptimerad.pdf>

Allmän kommentar nr 2 om artikel 9 Tillgänglighet, sv övers, 2016,
<http://www.mfd.se/globalassets/dokument/publikationer/rapporter/2016/2016-16-allman-kommentar-nr-2-2014-om-artikel-9-tillganglighet.pdf>

Allmän kommentar nr 4 om rätten till inkluderande utbildning, sv övers
Myndigheten för delaktighet, 2017,
<https://www.mfd.se/globalassets/dokument/publikationer/rapporter/2017/2017-28-allman-kommentar-4-utbildning.pdf>

Myndighetskällor

Arbetsförmedlingens faktablad, Arbetsökande, 2017
https://www.arbetsformedlingen.se/download/18.46ccfec5127ddccecc778000574/sius_as.pdf

En högskola för alla, Universitets- och högskolerådet, 2019,
https://www.uhr.se/globalassets/_uhr.se/publikationer/2019/uhr-en-hogskola-for-alla-2019.pdf

Från breddad rekrytering till breddat deltagande, Universitets- och högskolerådet, 2014,
https://www.uhr.se/globalassets/_uhr.se/publikationer/2014/uhr-rapport---fran-breddad-rekrytering-till-breddat-deltagande----docx.pdf

Modernare byggregler - förutsägbart, flexibelt och förenklat, SOU 2019:68,
http://modernarebyggregler.se/wp-content/uploads/2019/12/sou-2019_68_slutlig.pdf

Nationella upphandlingsstrategin, Regeringskansliet,
<https://www.regeringen.se/49eaf7/globalassets/regeringen/dokument/finansdepartementet/pdf/2016/upphandlingsstrategin/nationella-upphandlingsstrategin.pdf>

Forskning för ett integrerat och hållbart samhällsbyggande, Formas, 2018,
<https://formas.se/analys-och-resultat/rapporter/2019-05-17-forskning-for-ett-integrerat-och-hallbart-samhallsbyggande.html>

Från breddad rekrytering till breddat deltagande, Universitets- och högskolerådet, 2014,

https://www.uhr.se/globalassets/_uhr.se/publikationer/2014/uhr-rapport---fran-breddad-rekrytering-till-breddat-deltagande---docx.pdf

Funktionshinder och delaktighet, SKL, positionspapper, 2017,

<https://skl.se/integrationsocialomsorg/socialomsorg/funktionshinder/positionspapper.14561.html>

Kunskap i samverkan - för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft, Prop

2016/17:50,<https://www.regeringen.se/4adad0/contentassets/72faaf7629a845af9b30fde1ef6b5067/kunskap-i-samverkan--for-samhallets-utmaningar-och-starkt-konkurrenskraft-prop.-20161750.pdf>

Läget i länet - Bostadsmarknaden i Stockholms län 2018, Länsstyrelsen i Stockholms län,

<https://www.lansstyrelsen.se/stockholm/tjanster/publikationer/2019/laget-i-lanet---bostadsmarknaden-i-stockholms-lan-2019.html>

Styrkraft i funktionshinderspolitiken, SOU 2019:23

<https://www.dagensamhalle.se/debatt/individanpassat-stod-ger-bättre-chans-till-arbete-24269>

Andra källor

Att forma skolan efter eleverna - styrgruppens perspektiv, Ifous, 2015,

<http://www.ifous.se/app/uploads/2013/02/201509-Ifous-2015-1-slutversionf%C3%B6rwebb.pdf>

Ahlgren, Mia & Annika Nyström Karlsson, **Vägen mot ett universellt utformat samhälle**, Handikappförbunden, 2013, <http://funktionsratt.se/wp-content/uploads/2017/02/UniversellRapport.pdf>

Ahlgren, Mia, **AI som inte diskriminerar**, <https://funktionsratt.se/sidor-utanfor-menyn/ai-som-inte-diskriminerar/>

Blomberg, B., Järkestig, Berggren, U, Bergbäck, E, **Organisering av pedagogiskt stöd i högre utbildning**. En studie om studenter med funktionsnedsättningar och deras erfarenheter av högre utbildning i Sverige, Tjeckien och USA, 2013

Castillo, Daniel & Michael Ljung, **Arbetsdelning i praktiken**, Södertörns högskola, 2017,https://bibl.sh.se/skriftserier/hogskolans_skriftserier/Arbetsdelning_i_praktiken/diva2_1144906.aspx

de Laval, Suzanne , Frelin, Anneli & Jan Grannäs, **Utvärdering och erfarenhetsåterföring i fysisk skolmiljö**, Ifous rapportserie 2019:2

Erdtman, Emil, **Universell utformning inom utbildningsområdet**, Rätt från början/Funktionsrätt Sverige, 2019, <https://rattfranborjan.nu/wp-content/uploads/2019/11/Universell-utformning-inom-utbildningsomr%C3%A5det.pdf>

Forslund, Anders, **Subventionerade anställningar - avvägningar och empirisk evidens**, 2018, <https://www.ifau.se/sv/Forskning/Publikationer/Rapporter/2018/subventionerade-anstallningar--avvagningar-och-empirisk-evidens/>

Funktionsrätt Sverige, **Remissvar, Funkautredningens betänkande, Sänkta trösklar - högt i tak**, Funktionsrätt Sverige, 2012, <http://funktionsratt.se/wp-content/uploads/2017/05/Remissvar-Funkautredningens-bet%C3%A4nkande-S%C3%A4nkta-tr%C3%B6sklar-H%C3%B6gt-i-tak.pdf>

Gustavsson, Ann & Elisabeth Nordin, **Vägar till en inkluderande skolmiljö**, Ifous/Skolporten, 2015, https://www.skolporten.se/app/uploads/2015/06/Undervisning_Larande_12_2015.pdf

Hedvall P-O, Rydeman B, Efrting H, Delrapport - **Inkludering och delaktighet på LTH**, 2017

Kotte, Elaine, **Inkluderande undervisning**, lärares uppfattningar om inkluderande lektionssammanhang, 2017, http://muep.mau.se/bitstream/handle/2043/23228/2043_23228%20Kotte%20muep.pdf?sequence=2&isAllowed=y

Lindberg, Malin , **Social innovation - nya lösningar för inkludering**, i Skapa universella arbetsplatser, Akademikerförbundet SSR, 2019

Tillgänglighet till lärplattformar, Synskadades Riksförbund, 2016, <https://www.srf.nu/globalassets/allmanna-dokument/rapporter/tillganglighet-till-larplattformar.pdf>

Wittenby, Stephanie & Mathilda Gunnarsson, **Skolans relevans för socialt arbete - En fallstudie om skolkonceptet NPF-säkring**, Linnéuniversitetet, 2019

Zoteeva, Anna, **Universell utformning i Sverige**, Rätt från början/Funktionsrätt Sverige, 2019, red: Tor Gustafsson, <https://rattfranborjan.nu/wp-content/uploads/2019/11/Enk%C3%A4trappport-fr%C3%A5n-projektet-R%C3%A4tt-fr%C3%A5n-b%C3%B6rjan-slutversion-14-nov-1.pdf>

Den här rapporten har tagits fram av projektet **Rätt från början**, som drivs av **Funktionsrätt Sverige** i samverkan med Certec vid Lunds tekniska högskola och med stöd av Arvsfonden.

Rapporten beskriver nuläget för universell utformning i Sverige. **Universell utformning** innebär att alla nya tjänster, produkter och miljöer **redan från början** utformas i en inkluderande process för att samhället ska bli så tillgängligt som möjligt.

Universell utformning definieras i FN:s **konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning**, men berör alla människor i samhället. Universell utformning kan beskrivas som "kittet som håller samman de mänskliga olikheterna till en bärande helhet".

Kontakt:

Diana Chafik, projektledare, Rätt från början

E-post: diana.chafik@funktionsratt.se

Tor Gustafsson, kommunikatör/administratör

E-post: tor.gustafsson@funktionsratt.se

Emil Erdtman, doktorand/processledare

E-post: emil.erdman@funktionsratt.se

Följ **Rätt från början** på webbplatsen rattfranborjan.nu